

Ո ոյն հարսը իրականացաւ արդեամբ և ժախէ-
Ապո-ածաբանո-թւան ժակո-լրեցի զեկան՝
գոկրու, պըտեսը
Հաճէ արքեղիսկողոս Աճեմանի

**ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅԱՆ
ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ**

ԱՃԵՄՅԱՌ ՄԱՏԵՆԱԺԱՐ

Դ

**ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅԱՆ
ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ**

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱՂՋԱՏ

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ

**Աշխատասիրել, ծանոթագրել
և ներածությունը գրել է
Պետրոս Յ. Յովհաննիսյանը**

**Խմբագրությամբ՝
Շահե Արքեպ. Աճեմյանի**

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ - 2003

ԴՏԴ 23/28

ԳՄԴ 86.37

Ա 205

Խմբագիր՝ Շահե Արքեպիսկոպոս Աճեմյան

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱՌՈՒՏ

Ա 205 Պատկերների խնդիրը. Երևանի պետական համալսարան,
Աստվածաբանության ֆակուլտետ: Եր.: Երևանի համալս.
իրատ., 2003, 90 էջ:

Ականավոր պատմաբան Նիկողայոս Աղոնցի սույն նորահայտ աշ-
խատությունը նվիրված է քրիստոնեական եկեղեցու պատմության ամենահե-
տաքրքրական դրվագներից մեկին՝ պատկերների խնդրին: Պատմաբանը ան-
դրադարձել է VIII-IX դարերում Բյուզանդիայում ծավալված պատկերամարտ
և պատկերապաշտ ուղղությունների միջև ծավալված պայքարի մանրամաս-
ներին և այդ կապակցությամբ վեր հասել շարժումներին մասնակից հայ գոր-
ծիչների խաղացած նշանակալից դերը:

Գիրքը նախատեսված է աստվածաբանների, հայագիտությամբ և բյու-
զանդագիտությամբ զբաղվողների և ընթերցող լայն շրջանների համար:

Ա 0403000000
704(02)03

.ԳՄԴ 86.37

ISBN 5-8084-0483-5

© Նիկողայոս Աղոնց, 2003 թ.

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԴՈՆՑԻ ԿՐՈՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԺԱՌԱՎՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սանկտ-Պետերբուրգի և Բրյուսելի համալսարանների պրոֆեսոր Նիկողայոս Ադոնցը (1871-1942) թերևս XX դարի ամենաականավոր հայ պատմաբանն է: Նա նաև բանասեր էր, մանկավարժ, խմբագիր, ձեռագրագետ, հնագետ, արվեստաբան, հասարակական-քաղաքական գործիչ: Առավել նեղ իմաստով նա բյուզանդագետ էր, XX դարի համաշխարհային բյուզանդագիտության ամենանշանավոր դեմքերից մեկը:

Ն. Ադոնցի բազմաթիվ մեսագրությունները՝ «Հայաստանը Յուստինիանոսի դարաշրջանում», «Դիոնիսիոս Թրակացին և հայ մեկնիչները», «Հայկական հարցի լուծման շուրջ», «Մաշտոց և Նրա աշակերտները», «Հին Հայոց աշխարհայացքը», «Հին Հայոց շինականությունը», «Քաղաքական հոսանքները իին Հայաստանում», «Բագրատունյաց փառքը», «Արտավան Արշակունի», «Մամիկոնյան իշխանութին բյուզանդական գահի Վրա», «Վարդ Մամիկոնյան», «Հայերը բյուզանդական գիտության մեջ», «Վասիլ Հայկազն», «Աշոտ Բ Երկար», «Սամուել Հայը բուզարների թագավոր», «Հայ-բյուզանդական նոթեր», «Հայաստանի պատմության ակունքները» և այլն, պատմագիտական իսկական գլուխգործոցներ են, հայագիտությունն ու բյուզանդագիտությունը հարստացնող մնայուն արժեքներ:

Չնայած Ն. Աղոնցի ու նրա գիտական ժառանգության հանրաճանաչությանը՝ ցայսօր նրա վաստակի ոչ բոլոր կողմերն են, որ հայտնի են բավարար խորությամբ: Միայն Վերջերս ընթերցող ու գիտական հասարակությունը կարողացավ ծանոթանալ ականավոր հայագետի ստեղծագործական հարուստ ժառանգության կողմերից մեկին՝ Յայկական հարցին նվիրված նրա աշխատություններին¹: Արխիվային հայտնաբերումների շնորհիվ² ինարավոր եղավ ավելի համակողմանի ու ճշգրիտ պատկերացում կազմել պատմաբանի հետաքրքրությունների բազմաշերտ շրջանակի վերաբերյալ: Յայտնաբերվեցին նրա եռահատոր «Յայոց քննական պատմության»³ առանձին հատվածներ,⁴ Բյուզանդագիտական ու հայագիտական բացորոշ հետաքրքրություն ներկայացնող «Դավիթ Կյուրոպաղատ» ուսումնասիրությունը⁵ և այլն:

¹ Նիկողայոս Աղոնց, Յայկական հարց: Կազմել, ծանոթագրել և ներածությունը գրել է Պ. Գ. Յովհաննիսյանը, Երևան, 1996:

² Ն. Աղոնցի արխիվը հայտնաբերվել է մեր կողմից 1992 թվականի վերջերին, Բեյրութում: Արխիվի մասին ընդհանուր գաղափար կարելի է կազմել լուսած տեսած լրատվության միջոցով, տե՛ս «Ազդակ», օրաթերթ, Բեյրութ, 1993, 9 մարտի: «Ազատամարտ», շաբաթաթերթ, Երևան, 1993, 9-15 ապրիլի: «Յայաստանի Յանրապետություն», օրաթերթ, Երևան, 1993, 7 մայիսի և այլն:

³ Պ. Գ. Յովհաննիսյան, Ն. Աղոնցի «Յայոց քննական պատմության» ստեղծագործական ճակատագիրը, տե՛ս «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2001, N 1, էջ 63-78:

⁴ Ն. Աղոնց, Միերդատ Եվպատոր: Տիգրան Մեծ, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2001, N 2, էջ 279-290:

⁵ Ն. Աղոնց, Դավիթ Կյուրոպաղատ, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2002, N 3, էջ 3-37:

Ն. Աղոնցի գիտական ժառանգության մեջ իրենց ուրույն տեղն ունեն Հայոց Եկեղեցու պատմության ամենատարբեր խնդիրներին նվիրված նրա բազմաթիվ ուսումնասիրությունները: Հանրահայտ է, որ նա իր բոլոր աշխատություններում, ի շարք այլևայլ հարցերի, անդրադարձել է նաև Հայոց Եկեղեցու պատմությանը Վերաբերող բազում խնդիրների: Եվ դա խիստ բնական է ու հասկանալի, քանզի Եկեղեցու և ժողովրդի պատմությունը անխօթելիորեն շաղկապված էն միմյանց, և մեկը հանդես է գալիս մյուսի հետ որպես մի ամբողջական համակարգ: Սակայն, Ն. Աղոնցի գիտական ժառանգության մեջ քիչ չեն նաև այն Էջերը, որոնք նվիրված են գուտ Եկեղեցու պատմությանը, Հայոց կյանքում նրա խաղացած դերին ու նշանակությանը, դավանանքին, ծիսակարգին, Եկեղեցական մատենագրությանն ու արվեստին:

Հատկանշական է, որ Ն. Աղոնցի հայագիտական առաջին պրատումները Վերաբերում եին Հայոց Եկեղեցու պատմությանը: Ուսուցչապետ Ն. Մառի խորհրդով, նա դեռևս Ս. Պետերբուրգի համալսարանի Արևելյան բաժանմունքի ավարտական կուրսում, սկսում է ուսումնասիրել Հայոց Հայսմավուրքները, ճառընտիրներն ու ճաշոցները: Համապատասխան նյութերին ծանոթանալու և ատաղձներ հավաքելու նպատակով, նա համալսարանական իր բոլոր արձակուրդներն անցկացնում է Ս. Էջմիածնի, Վիեննայի և Վենետիկի ձեռագրապահոցներում: Ուսումնասիրելով և քննության առնելով բազմաթիվ ձեռագրեր՝ Ն. Աղոնցը Վերլուծության է Ենթարկում Հայոց Եկեղեցական տոնների համակարգը, տալիս Հայսմավուրք ժողովածուների ծագման ու զարգացման ուղիները, տարրորոշում նրանց խմբագրությունները: Ի Վերջո, 1899 թ. նա այդ աշխատանքը ներ-

կայացնում է որպես ավարտաճառ և փայլուն պաշտպանում ֆակուլտետի գիտական խորհրդի առջև։ Դատկանշական է, որ ավարտաճառն արժանանում է ոսկե մեդալի և բաժանմունքի խորհրդի առաջարկությամբ որոշվում տպագրել համալսարանի հաշվին։ Սակայն, ինչ-ինչ պատճառներով, Ն. Աղոնցի ավարտաճառն այդպես էլ չտպագրվեց¹։ Միայն շատ տարիներ անց, արդեն փարիզյան տարագրությունում, ևս այն վերամշակում է և մասամբ հրապարակում ֆրանսերենով²։ Այդ թարգմանության մաքրագիր-մեքենագիր մի տարբերակ (180 էջ) գտնվում է պատմաբանի բեյրության արխիվում և կարող է գաղափար տալ կատարված տքնածան ու լայնածավալ աշխատանքի մասին։ Որ սույն նյութը Ն. Աղոնցի համար պատահական հրապուրանք չի եղել և ևս լրջորեն ու անընդհատ զբաղվել է թեմայի հետագա ուսումնասիրությամբ ու մշակմամբ՝ ակներև է նույն արխիվում ձեռագիր վիճակում պահվող բազմաթիվ ավարտուն և կիսավարտ գործերից («Տօնացոյց», հայերեն, 600 էջ,

¹ Այդ ուսումնասիրության մասին տե՛ս մեր «Նիկողայոս Աղոնցի «Դայկական Վարք սրբոց ժողովածուները» անտիա աշխատությունը» գեկուցման դրույթները, տե՛ս «Աստվածաշնչական Դայաստան»։ միջազգային գիտաժողով. Օշական 21-24 հունիսի, 1999թ., Ս. Էջմիածին, 1999, էջ 23-25։

² Sté N. Adontz, Note sur les synaxaires Arméniens, "La Revue de L'Orient Chrétien", Paris, 1924, t. 24, p. 211-218. Նաև N. Adontz, Les fêtes et les saints de L'Eglise Arménienne, նույն տեղում, Paris, 1927-1928, t. 26, p. 74-104, 225-278. Տպագրությունը մնացել է անավարտ, թվում է, թե խմբագրական ինչ-ինչ միջամտությունների պատճառով։ Աշխատության շարունակությունը լուս է տեսել միայն 1980-1981 թվերին՝ Ը. Ուլուկի աշխատասիրությամբ (տե՛ս Ch. Renoux, Les fêtes et les saints de L'Eglise Arménienne de N. Adontz, "Revue des Etudes Arméniennes", nouvelle série, Paris, 1980, t. XIV, p. 288-304; t. XV, Paris, 1981, p. 103-113):

մեկ այլ տարբերակ՝ 500 էջ: «Գրիգոր Անավարդեցու տոնացույցը», ռուսերեն, 50 էջ: «Ճաշոցին» Վերաբերվող շուրջ 150 էջ նյութեր և այլն):

Հայոց Եկեղեցու պատմության առանձին մանրամասներ են շոշափվում նաև պատմաբանի «Հայոց առաքելությունը Յուսաց աշխարհում»², «Հայ-ծաթերի ծագման մասին»³, «Քերսոնի Եպիսկոպոս Ամպելիոսը»⁴, ինչպես նաև Գրիգոր Լուսավորչի կենսագրության ու գործունեության քիչ հայտնի կողմերին և Հայոց դարձի թվականին նվիրված ուսումնասիրություններում: Ն. Աղոնցի նմանաբնույթ Երկասիրություններից կցանկանայինք առանձնացնել հատկապես Երկուսը՝ «Հայոց Եկեղեցու հազարվեցիարյուրամյակի նախօրեին»⁵ և «Հայացած Աստվածաշունչն ու անոր պատմական տարո-

¹ Տե՛ս Համազգայինի Բեյրութի գրական արխիվ, պոռֆ. Ն. Աղոնցի ֆոնդ, պահպան I, Գլուց Բ, թղթաձրաք 3:

² Տե՛ս «Արարատ», ամսագիր, 1902, N 3-4. էջ 262-274:

³ Հ. Ածոնց, Օ պրուսկոյдениս Արմյան-Վատով, ՀՄՀՊ, 1911, թ. 32, ստր. 238-249, տե՛ս նաև նույնի հայերեն թարգմանությունը՝ «Հանդէս ամսօրեայ», Վիեննա, 1912, էջ 256-271:

⁴ Հ. Ածոնց, Ամպելիյ, եպիսկոպ Խերսոնսկի, „Христианский Восток”, 1913, N 2, ստր. 175-186.

⁵ N. Adontz, Le questionnaire de S. Grégoire l'Illuminatuer, տե՛ս «La Revue de L'Orient Chrétien», Paris, 1925-1926, 3e serie, t. V(XXV), p. 309-377: Ն. Աղոնց, Գրիգոր Պարթևի Հայոցարանը և Եզրիկ, տե՛ս «Հայրենիք», ամսագիր, Բռնուոն, 1928, N 7, էջ 72-81: N. Adontz, Grégoire l'Illuminatuer et Anak Le Parthe, տե՛ս «Revue des Etudes Arménennes», Paris, 1928, t. VIII, p. 233-245, տե՛ս նաև նույնի հայերեն թարգմանությունը՝ «Հայրենիք», ամսագիր, 1928, N 9, էջ 73-80 և այլն:

⁶ Տե՛ս «Բանքեր գրականության և արվեստի», Գիրք առաջին, Ս. Պետերբուրգ, 1903, էջ 214-223:

ղությունը»¹ հոդվածները: Մրանցում ականավոր պատմաբանը ոչ միայն ցուցահանում է Եկեղեցու տեղն ու դերը, նրա անառարկելի դրական նշանակությունը Հայոց պատմության մեջ, այլև վերլուծում հայացած Աստվածաշնչի գրական-գեղարվեստական առանձնահատկություններն ու արժանիքները: Ստեղծագործական կյանքի վերջին շրջանում, երբ Աղոնցն ամբողջությամբ զբաղված էր բյուզանդագիտական հետազոտություններով՝ նա հանդես է գալիս նաև Եկեղեցական արվեստին նվիրված փոքրիկ, սակայն շատ հմտալից դիտողություններով²: Ն. Աղոնցի գիտական ժառանգության մեջ քիչ չեն նաև այն էջերը, որոնք նվիրված են իին հայկական դիցաբանությանն ու հեթանոսական կրոնին: Այստեղ առանձնակի հետաքրքրություն են ներկայացնում «Տորք աստված իին Հայոց»³, «Իին Հայոց աշխարհայացքը»⁴ հետազոտությունները, «Կիբելա աստվածու-

¹ Տե՛ս «Անակիտ», ամսագիր, Փարիզ, 1936, N 3, էջ 16-23: Նույնը տե՛ս նաև «Յուշարձան Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանութեան հազարինակիարիւրամեակի», Երուսաղեմ, 1938, էջ 318-329: Նույնը տե՛ս նաև՝ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2001, N 3, էջ 3-11, նաև՝ «Էջմիածին», 2002, N Բ-4, էջ 95-103: Սույն հոդվածը թարգմանվել է նաև ֆրանսերեն և ռուսիներեն:

² Ն. Աղոնց, Փղոսկրյա Ավետարանի արվեստը, «Սիոն»,, Երուսաղեմ, 1936, N9, էջ 273-274: «Մյօթի Ավետարանի գրության տարին», Նույն տեղում, էջ 274-275:

³ Տե՛ս «Յուշարձան», ժողովածու, Վիեննա, 1911, էջ 389-394: Տե՛ս նաև Նույնի ֆրանսերեն թարգմանությունը՝ «Revue des Etudes Arméniennes», Paris, 1927, t.VII, fasc. 1, p.185-194:

⁴ Տե՛ս «Հայրենիք», ամսագիր, 1926, N1, էջ 78-88, N2, էջ 70-82, N12, էջ 37-45; 1927, N3, էջ 109-121: Դմմտ., Ն. Աղոնց, Պատմական ուսումնակիրություններ, Փարիզ, 1948, էջ 223-293:

հին հին Հայոց մոտ» ռուսերեն ձեռագիր ուսումնասիրությունը¹ և այլն:

Պատմաբանի անձնական արխիվի բազմաթիվ ու ցաքուցրիվ նյութերի մեջ հանդիպում ենք նաև հին հայկական դիցաբանությանը և Եկեղեցու պատմությանը Նվիրված, այլև՝ չհրապարակված, ձեռագիր և երեմն նաև անշակ ու անավարտ էջերի, ինչպես օրինակ՝ «Մի էջ կաթողիկոսության մերձավոր անցյալից», «Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Խորեն Ա-ի հիշատակին», «Ասորա-պարսկական քրիստոնեական Եկեղեցու աստիճանակարգությունը» (ռուսերեն), «Քրիստոնյաների հալածանքները Սասանյան Պարսկաստանում V-VI դարերում» (ռուսերեն), «Պատկերների խնդիրը» և այլն: Նշված աշխատանքներից առաջին երկուսը, որ պարտուն են ու մաքրագիր՝ հրատարակել ենք անհրաժեշտ ծանոթագրություններով²: Հաջորդ երկու աշխատանքները, որ թերևս մնացել են անավարտ, առավելապես թողնում են նոթագրությունների տպավորություն և համարյա անընթեռնելի են՝ լի միայն հեղինակին հասկանալի կարճառոտություններով ու նշաններով: Վերջին՝ «Պատկերների խնդիրը» ուսումնասիրությունը, ճիշտ է, ավարտուն է, սակայն նույնպես դժվարընթեռնելի է: Անկասկած է, որ սա հեղինակի կողմից պետք է ենթարկվեր հետագա շտկման ու մշակման: Սակայն մեր խորին համոզմամբ, անգամ այս կերպ՝ հենց իր բնական ձևով, այն չափազանց հետաքրքիր է ու կարևոր: Աշխատանքի հրապարակումը, անկասկած, մի

¹ Տե՛ս Համազգայինի Բեյրութի գրական արխիվ, պրոֆ. Ն. Աղոնցի ֆոնդ, պահարան I, Գլուց թ, թղթածրար Ա-8:

² Տե՛ս «Հայկագեան հայագիտական հանդէս», հատ. ժե. Բեյրութ, 1997, էջ 266-278: «Հայաստակի Հանրապետություն», օրաթերթ, 1996, 7 մարտի:

Նոր ու անծանոթ էջ կավելացնի այն վիթխարի ու անընդգրկելի ժառանգությանը, որ անվանվում է աղոնցագիտություն:

Չնայած ծավալի փոքրությանը, հեղինակն այստեղ կարողացել է հմտորեն վեր հանել քրիստոնեական և մասնավորապես բյուզանդական Եկեղեցու պատմության ամենահետաքրքրական որվագներից մեկի՝ պատկերամարտության և պատկերապաշտության միջև տեղի ունեցած դրամատիկ ու ողբերգական իրադարձություններով առեցուն պայքարի մանրամասները: Թեև պատկերների խնդիրը շատ հին էր, սակայն այն Բյուզանդիայում առավել սրությամբ բորբոքվեց 726-842 թվականների միջև ընկած ժամանակահատվածում: Ն. Ադոնցը ճիշտ է նկատել, որ այդ պայքարը, բացի կրոնադավանաբանականից, եղել է նաև գաղափարական, քաղաքական շարժում և հաճախ գենք է հանդիսացել Բյուզանդական կայսրության տիրապետող վերնախավի այս կամ այն խմբավորման ձեռքում՝ իշխանության համար մղվող պայքարում: Վեր հանելով հայ քաղաքական տարրի դերը այդ պայքարի ընդդիմադիր երկու ճամբարներում՝ Ադոնցը եկել է այն եզրակացության, որ այդ դերը եղել է չափազանց վճռական ու որոշիչ: Անշուշտ, իրավացի է հեղինակը, երբ գրում է, թե «Պատկերամարտությունն ավելի համակիրներ ուներ հայերի մեջ»: Պատկերամարտներ էին Բյուզանդիայի հայազգի կայսրեր Կարղան Փիլիպպիկոսը, Լևոն V Հայկազնը, կայսրեր Իռչակված Բռնատիրողներ Կարդանը, Թովմա Գագիրացին, Կ. Պոլսի պատրիհարք Յովհաննես Քերականը, Նշանավոր գիտնական Լևոն Մաթեմատիկոսը, աչքի ընկնող քաղաքական գործիչ Արշավիր պատրիկը և էլի շատ ուրիշներ: Քիչ չեր նաև այն

հայերի թիվը, որ ներկայացնում էր պատկերապաշտների խմբավորումը: Այստեղ էին կայսրուհի Թեոդորա Մամիկոնյանը, ականավոր զորավար, սպարապետ Մանուել Մամիկոնյանը, կեսար Վարդ Մամիկոնյանը և ուրիշներ: Այսպիսով, հայ տարրը կարևոր ու վճռական մասնակցություն է ունեցել շարժումներին, և Աղոնցի նպատակներից մեկն էլ եղել է այդ մասնակցության վերհանումը: Եվ պետք է ասել, որ դա նրան լիովին հաջողվել է:

Այս աշխատանքը պետք է դասել հեղինակի 1930-ական թվականներին գրված հայ-բյուզանդական այն նորերի շարքին, որ նա հրապարակում էր գլխավորապես ֆրանսերենով լուս տեսնող գիտական ամենահամբավավոր ամսագրերում: Այստեղ վեր է հառնում պատմության քիչ ուսումնասիրված մի էջ, որը գալիս է լրացնելու Հայկական Բյուզանդիայի այնքան բազմագույն ու բազմաշերտ խճանկարի մի ուրույն հատված: «Պատկերների խնդիրը» աշխատությունը որոշակի աղերսներ ունի հեղինակի ավելի վաղ հրատարակած «Վարդ Մամիկոնյան» և «Մամիկոնյան իշխանութիւն բյուզանդական գահի վրա» ուսումնասիրությունների հետ: Իսկ առանձին հատվածներում անգամ նույնական են, մասնավորապես թեոդորա Մամիկոնյանին վերաբերող դրվագում:

«Պատկերների խնդիրը» աշխատության ինքնագիրը, ինչպես արդեն նշեցինք, պահվում է Համազգայինի Բեյրութի գրական արխիվի պրոֆեսոր Նիկողայոս Աղոնցի ֆունդում (պահարան Ա/Ա8, թ. 1-65): Այն գրված է փոքրադիր (21x13 սմ) վանդակավոր 65 թերթիկների վրա, և մելանով: Ձեռագիրը մար է, անփույթ, որոշ տեղերում դժվարընթեռնելի: Բնագիրը հրատարակվում է նույնությամբ, որոշ անհրաժեշտ ուղղագրական ու կետադրական միջամտություն-

Ներով: Տեքստում և տողատակերում ուղիղ փակագծերում [] կատարված հավելումները պատկանում են մեզ: Մեր կողմից կատարված ծանոթագրությունների հերթական համարները առնված են կլոր փակագծերի մեջ, իսկ ծանոթագրությունները տրված են բնագրի վերջում:

Մեր խորագգա շնորհակալություններն ենք հայտնում Գերաշնորհ Շահե Արքեպ. Աճեմյանին՝ Նիկողայոս Աղոնցի սույն ուսումնասիրության հրատարակությանը նյութապես և բարոյապես օժանդակելու, բանասիրական գիտությունների թեկնածու Գոհար Մուրադյանին՝ հուսարեն հատվածները վերծանելու, ինչպես նաև Յամազգայինի Բեյրութի գրական պահոցի աշխատակիցներին՝ Աղոնցի ձեռագրերի հետ ծանոթանալու հնարավորություն ընձեռելու համար: Առանձնահատուկ երախտագիտությամբ ենք նշում հանգուցյալ Յրաչ Տասնապետյանի հոգատար ու բոլորանվեր օժանդակությունն աղոնցագիտական մեր ուսումնասիրություններն իրականություն դարձնելու ուղղությամբ:

ՊԵՏՐՈՍ Դ. ՅՈՎՃԱՆՆԻՍՅԱՆ

1. ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ

Չնուց գոյություն ունեցող հարց է, քայլ սուր կերպով հրապարակ իջավ VIII-IX դարերում: Եկեղեցու հայրերը, ինչպես ուրիշ շատ խնդիրներում, այս դեպքում ևս համերաշխ չեին և ունեին հակառակ կարծիքներ՝ երբեմն մեղմ, երբեմն կտրուկ և անհաջտ ոգով արտահայտված:

Դեթանոս աշխարհը կանգնած էր կուռքերի առաջ: Քրիստոնեությունը տապալելով անշունչ նյութերի պաշտումը, իր կողմից մշակում էր հետզհետե այնպիսի պաշտամունքներ, որ հեթանոսական մոլորության կերպարանք կարող էին ստանալ: Խաչի, Քրիստոսի Մարդեղության և Տնօրենության պատկերներն, ինչպես և աստվածահաճ սրբոց նկարները սրբազն իրերի բարձր համարում էին ստացել:

Դեթանոսները և հրեաները հիմք ունեին մեղադրելու քրիստոնյաներին, որ անշունչ առարկաներ են պաշտում քար և փայտ: Եվ կամ անտես և աներևույթ Աստծուն շոշափելի ձևով են ներկայացնում, այս կամ այն կերպարանքը տալիս:

Խաչի և պատկերների խնդրում որոշելու է երկու վերաբերում.

1) պատկերը որպես զարդարանք կամ ուսուցման միջոց, որ փոխարինում է անգրագետներին գիրը, կամ հորդորիչ միջոց բարեպաշտության և կրոնասիրության,

2) պատկերը որպես օրինակ նախատիպի, սուրբ և պաշտելի ինքնին (1):

Առաջին Վերաբերումը կարելի է անվանել զնդիանուր խոսքով պատկերահարգություն։ Երկրորդ՝ պատկերապաշտություն, ումի և լատրեիա։ Կամ ի տից տիմից պրօսկննուց և ի տից լատրեիաց պրօսկննուց, պրօսկննուց տիմուրություն։

Ոմանք հենվելով Ելքի վրա², ժխտում էին դրականորեն պատկերները (2), մասամբ երկյուղ էին կրում, որ կդանար մի տեսակ կռապաշտություն: Էլվիրի (Elvira) ժողովը 306 թ. (3) որոշում է 30 կանոն, որով արգելվում է սրբապատկերների պաշտամունքը՝ որպես կռապաշտություն placuit picturas in ecclesia esse non debere, nequod **colitur** et **adoratur** in parietibus depingatur³.

¹ Տակամին Բարսեղ Մեծը (6) ասել է, որ պատկերի (իր իսկ հանդեպ) հարուցած հարգանքը պատկանում է Նրա նախատիպին. և յար թից εἰκόνος τιμὴ πρὸς τὸν πρωτότυπον θιαβαίνει (I, 21, Հովհաննես Պամասկացու մոտ. Migne, t.94) (7):

2 Tihq. 20. 4:

³ Mansi, t. II, 11 (այս կետազարդությունը պահպանվելու հերիքականին ԵԿ - Պ.3.):

Նախքան Հարությունը և Համբարձումը: Սակայն միթե՞ Կոստանցիա չգիտեր, որ Ս. Գիրքը արգելում է կերտել պատկերը նրա, որ է երկրի վրա, թե երկնքում: Ուստի Եվսեբիոս ստիպված է մերժել նրա խնդիրը: Եվ որպես լուսաբանություն և հիմնավորումն իր մերժման, Եվսեբիոս ավելացնում է, որ տեսնելով մի կնօջ ձեռքին Քրիստոսի և Պողոս [Առաքյալի] ենթադրյալ պատկերները, խլեց, որպեսզի այս սովորությունը չընդհանրանա և ժողովուրդը չսկսէ, կուապաշտների հետևությամբ, ներկայացնել Աստծուն պատկերների մեջ¹:

Իր «Եկեղեցական պատմության» մեջ Եվսեբիոս Նկարագրելով Ρανέας քաղաքի արձանը, ուր Ներկայացված է տեղատես կինը և Քրիստոս, [այն] համարում է հեթանսական նախապաշտմաց մնացորդը² (Վրթանեսի մոտ (8) ընդհակառակը, այս անդրին հիշվում է, որպես ապացուց պատկերապաշտության):

Պատկերապաշտությունը թվում է, [թե] արդեն տարածված էր, երբ սկիզբն առան առասպելներն ու զրույցները Քրիստոսի և Մարիամ Աստվածածնի անձեռագործ պատկերների մասին: Աբգար թագավորին (9) դրկված պատկերի հրաշագործության մասին գիտե VI դարի պատմագիր Եվգարիոս (10): Մրա ասելով, [պարսից] Խոսրով [թագավոր] չկարողացավ առնել Եղեսիան (11), շնորհիվ պատկերի պաշտպանության³:

¹ Pitra, Spicilegium. t.I. 383-386.

² Eusebius. VII. 18.

³ Evagr., Hist. eccles., IV, 26. P.G., t. 86, 2, col. 2745.

692 թ. ժողովի (12) 82-րդ կանոնը ընդունում է պատկերները որպես հարգելի և պատվիրում է քրիստոսին ներկայացնել մարդու կերպարանքով և ոչ թե գառան¹:

Պատկերների [վերաբերյալ] վեճերի մեջ կարևորը հարցի տեսական, աստվածաբանական կողմն է, որ երևան է գալիս ուշ, թեև, եթե հավատալու լինենք Թեոփանեսին (13), Նախաձեռնությունը պատկանում է Մաքրուգի Փիլոքսենոս Եպիսկոպոսին² (14): Նույնը կարծես հաստատում է և Յովհաննես Եփեսացին (15): Յոթեներորդ ժողովում 787 թ. (16), բերված և հերքված են սրանց վկայությունները³: Այս տեղեկության [համաձայն], Փիլոքսենոս [Եպիսկոպոս] կարծում էր, որ Քրիստոսին հարգել չէ նշանակում, երբ նրա պատկերներն են շինում: Նա աններելի էր համարում հրեշտակներին նկարել մարմնով, քանի որ նրանք հոգևոր էակներ են և տղայամտություն է Ս. Յոգին ձևակերպել որպես աղավնի: Այսպիսի հայացքներ ունենալով, նա ոչնչացնում էր հրեշտակների պատկերները և ծածկում նկուղներում Քրիստոսինը:

Յոթեներորդ ժողովում, Փիլոքսենոսի հետ, մեղադրվում են նաև Սեվերոսը (17), Պետրոս Ֆուլոն (Թափիչը) (18) և ընդհանրապես միաբնակները:

Պատկերամարտությունն, այսպիսով, տեսական հողի վրա կապվում է միաբնակության հետ: Այս նկատումով շատ կարևոր է Եվսեբիոսի Վերև հիշված դատողությունը: Ըստ Եվսեբիոսի, անկարելի է ներկայացնել Քրիստոսի մարդեղացումը, որովհետև նա այլափոխված է և աստվածացած

¹ Mansi, t. XI, 977-980.

² Theoph., 5982.

³ Mansi, t. XIII, 317 և 180-181.

և դարձել է ճշգրտո՞ս¹: Եթե խնդրի վրա նայենք միաբնակ վարդապետության տեսանկյունից, ապա պիտի խոտելի համարվի Քրիստոսի պատկերագործությունը Եվտիքյանների (19) աչքում, քանի որ մարդկայինը ծուլվում է աստվածայինի հետ և կլանված է նրանով: Անհնարին է մարդկայինը նկատել առանձին: Սեվերյանների օրինակով մարդկայինը ներկայացնել առանձին նշանակում է [այն] զատել աստվածայինից և, ուրեմն, նեստորական գործ կատարել: Աստվածայինը և մարդկայինը այնպես են միացված, որ անկարելի է դրանք ներկայացնել անջատ-անջատ, ինչ որ անհնարին է, քանի որ մեկը սահմանափակ և պարագիր (circonscript) է, մյուսը՝ անհուն և անստեղծ և անպարագիր: Պատկերների խնդիրն ուներ արտաքին և ներքին խթաններ: Արտաքինը գալիս էր օտար կրոններից՝ հրեական և մուսուլմանական համայնքներից, մասնավոր պավլիկյան աղանդավորներից: Ներքինը՝ Եկեղեցական գործիչներից, որ Ս. Գրքի հիման վրա և կամ քրիստոսաբանական տեսություններով դատապարտում են պատկերապաշտությունը: Սակայն կարևոր ազգայնական և աստվածագրական մթնոլորտների տարբերությունն էր, որով տարվում էին Բյուզանդական կայսրության արևմտյան և արևելյան թևերը:

Արաբական խալիֆ Օմար II (717-720) և Բյուզանդիայի կայսր Լևոն III (717-741) միաժամանակ հանդես են գալիս պատկերների դեմ, ոչ անշուշտ, միևնույն և ընդհանուր պատճառներից դրդված և ոչ մեկը մյուսի ազդեցությամբ: Թեոփանեսի գրուցքը Բեսեր Ուրացողի (20) մասին շինծու է թվում:

¹ *Pitra, Spicilegium, t. I, 385.*

Փիլիպպիկոս Վարդան կայսրը (21), Նիկեփոր պատրիկի որդին, որպես թէ նպատակ է ունեցել ջնջել պատկերապաշտությունը: Սակայն կանխահաս մահը արգելվ է եղել գործին: Լևոն [III] Իսավրացի կայսրը Վճռում է իրավործել: Տակավին մանուկ հասակում նա առիթ է ունեցել մի ուղևորության ընթացքին ծանոթանալ մի քանի իրեաների հետ, որ արտաքսված էին Սիրիայից Մուավիայի որդի Եզիդ [I-ի] օրով (680-683): Լևոն Իսավրացին նրանց ազդեցության ներքո սկսեց թշնամական վերաբերում ցույց տալ պատկերների հանդեպ: Յրեաներից մեկը, որպես թէ կատակով, գուշակել էր, թէ Լևոնը մի օր գահ պիտի բարձրանա և երդում էր առել, որ ոչնչացնե պատկերապաշտությունը¹: Թե՛սանեսի ասելով, երբ Լևոնը կայսր դարձավ, իիշեց իր խոստումը: Սիրեա Փյունիկեի Լավոդիկիա քաղաքից, որին կոչում էին Հարանտապոխս՝ քառասուն կանգուն վիթխարի հասակի համար, և որ մոտ բարեկամն էր Եզիդ [II] խալիֆի (720-724), հավատացրեց խալիֆին, որ երեսուն տարի (ըստ Թե՛սանեսի 40 տարի) կթագավորե, եթե վերացնե պատկերապաշտությունը: Եզիդ խարզած՝ հրաման արձակեց նույն մտքով: Սակայն ինքը շուտով մեռավ, հակառակ մարգարեւության: Քսան տարի անցավ և գահ բարձրացավ Եզիդի որդին՝ Վալիդ [II] (743-744), որը սուտ մարգարեին պատժեց՝ մահվան տալով իր խարեբայության համար:

Լևոն [III-ը] նախանձով էր նայում մուսուլման տիրակալ-ների նախաձեռնությանը մի խնդրում, որ մոտ էր իր սրտին: Սիրիացի Եղսոր անունով, օգտվեց Լևոն [կայսեր նման] պատրաստի տրամադրությունից և նրան մղեց գործի: Բես-

¹ Յրեան իբր թէ մի օր ասել է նրան. «Բարեկամս, եթե իրոք կայսր լինես, ոու հարկավ կո՞չնչացնես բոլոր այս պիղծ պատկերները»:

ոք ծնված էր քրիստոնյա, գերի էր ընկել արաբների ձեռքը, կրոնափոխ եղել և փրկվել ստրկությունից: Մարմնավոր ուժի և ճարպկության շնորհիվ ընկնում է կայսերական դուռը և սադրում Լևոնին պատկերամարտության: Մյուս գործակիցներն էին Փոյուգիայի Նակոլիա քաղաքի Եպիսկոպոս Կոստանդինը, Կլավդիոպոլիս քաղաքի Եպիսկոպոս Թովմասը և Եփեսոսի արքեպիսկոպոս Թեոդոսիոսը, որ էր որդի Տիբերիոս III կայսեր¹:

726 թվին Լևոն [III-ը] արձակեց իր հրամանագիրն ընդում պատկերապաշտության, հայտարարելով, որ ինքը և կայսր է և Նվիրապետ թառլենց կան իերոս և ամեն:

Յրամանագիրը մեզ չի հասել և դժվար է որոշել բուն իմաստը: Մայրաքաղաքում և արևմտյան Երկրներում՝ Իտալիա, Յունաստան և Կղզիներ, մեծ ցուցերով ընդդմացան հրամանին: Վերջիններս անգամ ապստամբություն հայտարարեցին և ոմն Կողմասի կայսր ընտրեցին և մի նավատրորմով դոկտցին Լևոն [III-ի] դեմ, սակայն 18 ապրիլի 726 թվին ձախողեցին²:

[Կայսրության] արևելյան մասը խաղաղ մնաց: Պատրիարք Գերմանոսը միայն 730 թվին ստիպված էր հրաժարվել գահից և քիչ հետո խեղդամահ եղավ: Նրա հաջորդը՝ Անաստասիոս Սինկելլոսը համակերպվեց կայսեր քաղաքականության:

Ասորական արևելքից պատկերամարտության դեմ ելավ Հովհան Դամասկացին (22): Առաջին ճառը արտասանված է

¹ Mansi, t. XIII, 100 և հաւ., ուր հիշվում են առաջին Երկուսը, Թեոդոսիոսի մասին տե՛ս Mansi, t. XII, 967.

² Nicephori, p. I-77.

726 թ., Երկրորդը՝ 730 և Երրորդը՝ քիչ հետո¹: Մրա տեսության հիմնական հոդվածներն են, որ Աստված, անտարակույս, անտեսանելի, անպարագիր և անմարմին է և ուրեմն չի կարելի նրան ներկայացնել որևէ զգայական պատկերով, թեև մարգարեներին երևում է շոշափելի ձևով²:

Սակայն Աստված մարդացել է և ուրեմն կարելի է նրան նաև նկարել և ներկայացնել մարդկային ձևի տակ. օս τὴν ἀόρατον εἰκονίζω θεότητα, ἀλλ ἐικονίζω θεοῦ τὴν ὄραθεῖσαν σάρκα³ «Ոչ Եթէ զանտեսանելին պատկերացուցանեմ Աստուածութիւն, այլ պատկերացուցանեմ զտեսանելի մարմինն Աստուծոյ»(23): Այսպես և պատկերացնել կարելի է նաև Ս. Կույսին և սրբերին և ընդհանրապես բոլոր մարմնավոր էակներին⁴: Նույնը և հրեշտակների, դևերի և մարդկային հոգիների նկատմամբ: Ճիշտ է, համեմատելով Երկրային մարմինների հետ սրանք աննյութ են, սակայն մարմին ունեն (σώματα), Եթէ համեմատենք Աստծո հետ այն մտքով, որ սահմանափակ են, որոշ տեղ են բռնում և շոշափելի ձևով էլ Երևացել են մարգարեներին և արդարներին⁵: Պատկերագրությունն ուրեմն թույլատրելի է, սակայն վեծի էական մասն այն է, թե գործածության ի՞նչ [ոլորտ] պիտի ունենա նկարը: Կան, որ հենվելով Ս. Գրքի Վրա, ընդհանրապես դեմ են պատկերի գործածությանը: Դամասկացու կարծիքով, Ս. Գիրքը նախ հետևողական չէ, անպայման ընդդեմ չէ,

¹ Migne, P[atrologia] G [raeca], t. 94, col. 1232-1420:

² Անդ, I, 4; II, 7, 11; III, 4, 9, 24:

³ Անդ, I, 4, 16; III, 6:

⁴ Անդ, I, 19; III, 24:

⁵ Անդ, III, 25:

Երկրորդ՝ պարտավորիչ չէ, քանի որ մենք գտնվում ենք ոչ
թե հին օրենքի, այլ շնորհի տակ:

Ի՞նչ վերաբերում պիտի ցույց տալ դեպի պատկերները: Դամասկացի զանազանում է սոսկ հարգանքը պաշտամունքից: Տալ հարգս արժանավորին, երկրպագել պրօսκύնησις ու մողութեան այլ է, և այլ ո՛ ու առաջ լաւը պրօսκύնηս: Կամ պաշտամունք իսկական: Ուրեմն որոշելու է պատկերահարգությունը պատկերապաշտությունից, սովորական հարգանքը, սերը, ակնածությունը կամ պատկառանքը՝ կրոնական պաշտամունքից (Տիրոջ պատկերին կամ Ս. Կույսի և կամ սրբերի, նրանց նշխարների, խաչի տված հարգանքը կրոնական է) (24):

Դամասկացին ավելացնում է նաև, որ անգրագետների համար Ակադեմիայի գիրք է. զույգ տուն պահպանության մեջ է առնվազապես մեծ արժեքություն ունի:

Պատկերներն այս մտքով հիշեցնում են և կենդանի պահում Տիրոջ Տնօրենությունն և Վերջապես քաջալերում են մեզ Նմանել սրբերի օրինակին: Դամասկացու մյուս տեսությունն այն է, որ սուրբ անձանց պատկերները ներկայացնելով, դրանք [պատկերները] կարծես մի տեսակ սրբանում են, շնորհ են ստանում. չարις ճիծութիւն թե առ այս մասունք առ այս մասունք:

Լևոն [III-ը] մեռավ 741 թվի հունիսի 18-ին, առանց կարողանալու զգալի հարված տալու պատկերապաշտությանը: Միայնակի Փոքր Ասիան էր Նրա հենարանը: Նրա որդին՝ Կոստանդին [V] Կոպրոնիմոսը (25), որոշեց իրագործել հոր ծրագիրը: Առաջին տարին Արտավազոյի (26) ապստամ-

¹ Ասդ, I, 17, (col. 1248c):

² Uun. I. col. 1264; I. 16; II. 14;

բությունը արգելք եղավ: Արտավազդը հաջողեց տիրանալ մայրաքաղաքին և վերականգնել պատկերների պաշտամունքը 741 թվին: Սակայն Արտավազդի հաղթանակը ժամանակավոր էր: Կոստանդին [V-ը] գորեց (= ընկճեց) իր հակառակորդին և մայրաքաղաք մտավ 742 թ. Նոյեմբերին: Սպասեց վայր մի (= մի պահ) մինչև որ իշխանությունը հաստատեց վերջնականապես և 743 թվին նորեն կրոնական գործին կպավ:

Կոստանդին [V] զգաց, որ ամենից առաջ հարկավոր էր ժողով գումարել և հոգևորականության հավանությունը երաշխավորել: Այսուհետև միայն պետությունը կարող էր հիմնել իր անելիքը ժողովի վճիռների հիման վրա: Յիերիայի (Hieria) պալատում 753 թվի գետրվարի 10-ին գումարվեց ժողով՝ մասնակցությամբ 338 եպիսկոպոսների: Բացակա էին Անտիոքի, Երուսաղեմի և Ալեքսանդրիայի պատրիարքությունները, ինչպես և [Յոնմի] պապը չուներ իր ներկայացուցիչները: Նախագահում էր Եփեսոսի Թեոդոսիոս արքեպիսկոպոսը: Դժբախտաբար ժողովի արձանագրությունները մեզ չեն հասել, մնացել են միայն որոշումները (օրոս) և նզովականները՝ պահպանված VII ժողովի (787 թ.) գործերի մեջ¹:

Ժողովը գտնում է, որ

1. Անկարելի է և անթույլատրելի կրոնական պատկերներ շինել, գործածել և պաշտել: Եթե մեկը ձգտե Յիսուս Քրիստոսին ներկայացնել ամբողջովին և որպես Մարդ և Աստված միաժամանակ, դրանով կպարագրե, կպարփակե աստվածայինը և կշփոթե բնությունները: Կամ եթե ձգտե ներ-

¹ Mansi, 1, XIII, 208-356. Վեցերորդ սիստի արձանագրությունները, ուր բերված են որոշումները և նրանց հերթումները:

կայացնել Քրիստոսի միայն մարդկայինը, ևա դրանով կրաժանե այն, ինչ որ պետք է միացած լինի, այսինքն՝ կկազմե մի մարմին ձեռքություն ունենալու համար: Յետևապես, ով որ պաշտե այսպիսի մի պատկեր, հաղորդակից կլինի նույն մոլորության: Միակ պատկերը, որ Յիսոս Քրիստոս մեզ է ավանդել, ինքը է՝ հաղորդությունը, իաց և գինի:

2. Գալով Ս. Կույսի և սրբերի պատկերներին, անթույլատրելի են Եկեղեցու կողմից, որ խորշում է կուռքերի կրօպաշտությունից: Ժողովը կարծում է, որ սրբերի պատկերներ շինելը ոչ մի կերպ չի կարելի բարեպաշտություն համարել, քանի որ սրբերն ապրում են Աստծո հետ և ամբարիշտություն է պատկերների միջոցով երկատել նրանց երկնային կյանքը: Ոչ թե հարգել, այլ անարգել է նշանակում նրանց լուսավոր անձերը պատկերացնել պիղծ նյութի միջոցով:

3. Ժողովը պատվիրում է, որ բոլոր պատկերները՝ Նկարած, թե այլ կերպ շինած, պետք է հանել Եկեղեցիներից, որպես խոտելի և կշտամբելի հավատի տեսակետից: Ով որ համարձակվի շինել կամ պաշտել կամ Եկեղեցում կախել, կամ դնել իր տանը և կամ ծածուկ պահել, կարգալույծ կլինի, եթե Եպիսկոպոս է, քահանա կամ սարկավագ, և կրանառուվի, եթե աշխարհական է կամ վանական¹:

4. Զգուշացնում է ոչնչացնել սրբազան պատկերազարդ անորթները՝ պատկերամարտության պատրվակով:

5. Նզովք՝ Գերմանոս պատրիարքին (27), Գևորգ Կիպրացուն (28) և Մանսուրին (=Յովհաննես Դամասկացուն):

¹ Յալածակների և մանավանդ նահատակների մասին գրուցները Խիստ յափազանցված են: Յազիկ մի քանի անուններ են թվում, որոնցից կարևորագույնն է թերևս Ստեփանոս Կրտսերը (տե՛ս Migne, t. 100, col. 1120):

Կոստանդին [V] կայսրը մեռավ 775 թվի սեպտեմբերի 14-ին: Պատկերապաշտների բանակը տակավին հաղթված չէր: Արևմուտքում Յոռվմը դեմ եղավ 769 թվի Լատերանի ժողովով, իսկ Արևելքում՝ Երուսաղեմում, 767 թվին գումարվեց ուրիշ ժողով, երեք պատրիարքությունների ներկայացուցիչներից, դարձյալ ընդդեմ պատկերամարտության:

Այս վերջին հանգամանքը վկայում է պերճորեն, որ պատկերամարտության շարժման դրդիչները որոնել Սիրիա և Եգիպտոս անհիմն է: Շարժման բույնը Փոքր] Ասիան էր: Արտավազդի օրինակը ցույց է տալիս, որ քաղաքական Նկատառումներն եին առաջնորդում գործիչներին, եթե հարում կամ խորշում էին պատկերամարտությունից: Այդ օրինակը չի կարող հիմք համարվել ոչ Փոքր] Ասիայի և ոչ Էլ հայերի իսկական դիրքը որոշելու շարժման մեջ: Երևում է, որ շարժումը ազգայնական դրոշակ չուներ, այլ ազատամտական երևույթ էր, որ համակրողներ ուներ ամենուրեք և մասնավորապես Յալիսի և Եփրատի ափերին, պավլիկյանների ազդեցության տակ և նրանց հետևողությամբ:

Կոստանդին [V-ի] որդին՝ Լևոն [IV] Խազարը (29) շարունակեց հոր քաղաքականությունը: Երբ 780 թ. սեպտեմբերի 8-ին մեռավ, կինը՝ աթենացի Իրենեն (30), անցավ կառավարության գլուխ, որպես խնամակալ իր մանուկ որդու՝ Կոստանդին [VI] Ծիրանածնին (31): Իրենե պատկերապաշտ էր և ամեն ջանք գործեց ջնջելու 753 թվի ժողովը: 784 թվի դեկտեմբերի 25-ին պատրիարքական գահը վիճակվեց Տարասիոսին (32), որ կայսերական քարտուղար էր և համամիտ Իրենեի:

786 թվի օգոստոսի 17-ին տեղի ունեցավ առաջին ժողովը, բայց անհաջող: Պահակ գորագունող ընդդիմանում է

թագուհու ձեռնարկին: Սա ստիպված էր արձակել ժողովը: Երկրորդ ժողովը զգուշությամբ նշանակվեց Նիկիա քաղաքում՝ 787 թվի սեպտեմբերի 24-ին, որ և կոչվեց յոթ-Ներորդ ժողով: Ներկա էին 333-337 անձն: Այստեղ էին Յոն-մի պապի երկու Ներկայացուցիչները, իսկ Երուսաղեմի, Աստիոքի և Եգիպտոսի պատրիարքները անհաղորդ էին, թեև երկու վանական՝ Յովիաննես և Թովմաս, ինքնակոչ իրենց համարում էին նույն վիճակների հոգևորականությանց բերան: Ժողովի ութ Նիստերից միայն երկուսը զբաղվեց մեզ հետաքրքրող հարցով: Դ-րդ Նիստին (հոկտեմբերի) 1-ին) կարդացին Ս. Գրքի Վկայությունները, ինչպես և Ս. Յայրերից քաղվածքներ, որ ի նպաստ էին պատկերների:

Ժողովը ընդունեց, որ կարելի է համբուրել խոնարհաբար (ձուռաչօմքեթա) խաչի նկարը, և հետևելով եկեղեցու ավանդություններին՝ հարգանք մատուցանել (τιμητικῶς προσκυνοῦμεν) Տիրոջ, Ս. Կոյսի, հրեշտակների պատկերներին և նույնպես սրբերի¹: Զ-րդ Նիստը Նվիրված էր 753 թ. Յերիայի ժողովի որոշումներին և նրանց հերքման²: Է-րդ Նիստը ձևակերպեց ժողովի որոշումները³: Ժողովը սահմանեց, որ խաչի, Տիրոջ, Ս. Կոյսի, հրեշտակների և սրբերի պատկերները ցուցադրելի են և կարելի է համբուրել և մատուցանել նրանց հարգանքի երկրպագություն (ձուռաժմօն և τιμητιկὴν προσκύνησιν), միայն Աստծուն վերապահելով պաշտամունքի երկրպագությունը (τὴν ἀληθινὴν λατρείαν): Բացի սրանից, պատկերների առաջ կարելի է խունկ ծխել, մոմեր վառել, ինչպես անում են խաչի և Ավետարանի առաջ,

¹ Mansi. t. XIII, 1-156.

² Անդ. 204-364:

³ Անդ. 364-413:

այն հավատքով, որ պատկերին մատուցած հարգանքը վերաբերում է իրապես պատկերի ինքնատիպին¹:

Վերջին նիստը տեղափոխեցին մայրաքաղաք, այն կայացավ Magnaura պալատում 787 թվի հոկտեմբերի 23-ին, որից հետո ձեռնամուխ եղան անհետացնելու պատկերամարտների գրությունները:

Ժողովի որոշումներից երևում է, որ արդյունքը չէ համապատասխանում հարուցած աղմուկին և, որ ս. հայրերը ստիպված են եղել բռնել միջին ճանապարհը՝ մեծ զիջումներ անելով իրենց հակառակորդներին: Նախ Յայր Աստծո պատկերը չի հիշվում բնավ: Ասել է, թե պատկերամարտների տեսությունը այս կետում հաղթանակել է: Յիսուս Քրիստոսի նկարը թույլ տալը բացատրվում է Մարդեղության պարագայով: Բացի սրանից, ժողովն իրապես ընդունում է հակառակորդների տեսակետը, որ պատկերները պաշտելի չեն, այլ միայն հարգելի: Այլ է հարգանք, այլ է կրոնական պաշտամունք: Գուցե ծայրահեղ պատկերամարտներ կային, որ ժխտում էին անգամ հարգանքը, սակայն կային և ծայրահեղ պատկերապաշտներ, որոնք պատրաստ էին պաշտել պատկերներ, որպես իրական սրբություններ, ինքնատիպը փոխարինող: Պոմή և լատրείա գաղափարները պարզելուց և միմյանց զատելուց հետո, իսկապես վեճը կրոնական մտքով վերջացած պետք է համարել և դժվար է ասել, թե հաղթանակը որի կողմն է՝ պատկերապաշտների, թե պատկերամարտների: Ամբոխը չի սիրում և չի կարող միջին գծի վրա կանգնել: Պատկերահարգությունը դարձավ պատկերապաշտություն, և սա է հաղթողների կասկածելի առավե-

¹ Անդ. 377:

լությունը հանդեպ իրենց հակառակորդների, որոնք զգալով այս կարելիությունը, ընդդիմանում էին պատկերների գործածությանը:

Ցործերորդ տիեզ[Երական] ժողովը (787 թ.) մի նշանավոր մոմենտ է պետության և Եկեղեցու հարաբերությունների և պատմության մեջ¹: Ժողովին նախագահեց ինքը՝ պատրիարքը, փոխանակ կայսեր: Այս զիջումը բացատրելու է մասնավորապես Նրանով, որ պատրիարքը՝ Տարասիոս, պետական նախկին պաշտոնյա էր, աշխարհականությունից կոչված պատրիարքական աթոռ, և վայելում էր կայսեր Վստահությունը: Ամեն պարագային այս ժողովը մի նոր սկզբունք առաջ բերավ, որ դավանաբանական խնդիրները Ենթակա են Եկեղեցու իրավասության և Եկեղեցին միանգամայն անկախ է այսպիսի վեճերում պետության միջամտությունից: Մյուս հարցերում, որ վերաբերում են օրենսդրության և վարչության, կայսրը պահում է իր վճռական ձայնը: Դայտնի է, որ Կոստանդին Մեծի օրվանից կայսերական իշխանությունը հենվում էր Եկեղեցու վրա, որպես պետական մի գործակալության վրա: Կայսրը, ինչպես հայտարարում էր Կոստանդին V Կոպրոնիմոսը, «Ա՛ կայսր է Ա՛ նվիրապետ»: Եկեղեցական ժողովները կայսրերն էին գումարում և իրենք էլ նախագահում, ինչպես մի տեսակ ծերակուտական ժողով: Ընդունված էր, որ Եկեղեցական ժողովների սահմանած կանոններն արժեք ունեին միայն այն ժամանակ, եթե անցնում էին կայսերական օրենսդրության խողովակով և հայտարարվում էին որպես օրենք: Երբեմն գումարվում էին խառն ժողովներ՝ պետական և Եկեղե-

¹ H. Gelzer, Das Verhältniss, p. 193.

ցական պաշտոնյաներից: Եկեղեցու մեջ հաճախ ծայներ էին լսվում և ճիգեր թափվում, որ Եկեղեցին ազատ համարվի պետության ճնշումից և գործե որպես անկախ և ինքնուրույն մի հաստատություն: Երկու հակադիր և ծայրահեղ հոսանքների մեջ հաշտարար դիրք էր բռնել Երրորդ ուղղությունը, որին կողմանակից էր և Տարասիոս: Նա ևս պնդում էր, որ Եկեղեցին անկախ ճանաչվի գեր դավանարանական կանոնները հարթելիս: 787 թվի ժողովը Տարասիոսի գործն էր և այս քաղաքականության հաղթանակն էր: Տարասիոս պատրիարքը մեռավ 806 թվի փետրվարի 25-ին: Նիկեփոր կայսրը (33), որ գոհ էր Տարասիոսի վարչագծից, խորհեց նրան հաջորդ ընտրել դարձյալ աշխարհական փորձառու անձեռից: Յարմարագոյնն էր Նկատվում Նիկեփոր (34), որն, ինչպես հանգուցյալ Տարասիոս, կայսերական առաջին քարտուղարն էր ուրախությունուների վերաբերյալ: Թեոդորոս ջատագով էր Եկեղեցու կատարյալ անկախության աշխարհական իշխանություններից: Նա վերակազմել էր Վանական կյանքը և կարողացել էր ստեղծել Վանականության մի ահավոր ուժ: Ստուտիոսի Վանքը հաշվում էր մինչև 700 կրոնավոր (ըստ այլ տեղեկության՝ 1000): Թեոդորոսը այն միտքը հայտնեց, որ պատրիարքական աթոռին վայել ժառանգ ընտրելի է միշտ Վանականներից, որը պետք է գոհացնի նրանց պահանջները: Նա պետք է լինի առաքինի, բարեսեր, ինկական Եկեղեցական, որ անցել է աստիճանաբար Եկեղեցական Նվիրապետության ամբողջ սանդուխը: Ասել է, թե

Թեոդորոս ընդդեմ էր Նիկեփորի ընտրության և ավելի ինքն իրեն էր առաջարկում: Նիկեփոր կայսրը Թեոդորոսին և Վերջինս հորեղբայր [Սակկուտիոնի վանահայր] Պլատոնին 24 ժամով բանտարկեց, որպեսզի չխանգարեն Նիկեփորի ձեռնադրության, որ տեղի ունեցավ Զատիկին՝ ապրիլի 12-ին:

Խոռվարար Թեոդորոսը գլուխ բարձրացրեց շուտով մի ուրիշ առիթով: Կոստանդին VI-ը բաժանվել էր իր կնոջից՝ [Սարիայից], և վերստին ամուսնացել Թեոդորտ անունով կնոջ հետ 795 թվին: Կոստանդինի անկումից հետո իրենե դրդեց Տարասիոս պատրիարքին հայտարարելու, որ Կոստանդինի վերամուսնությունը ապօրինի էր, և Յովսեփ վանահայրը, որ կատարել էր պակադրության կարգը, արժանի է պատժի: Տարասիոսի կենդանության խնդիրը մնաց առկախ, քանի որ ինքն ևս անմասն չէր ապօրինի համարված գործին: Դես որ [Տարասիոս] մեռավ, իին հարցը վերստին երևան եկավ: Կարևորը, հարկավ, այն չէր, թե մեռած կայսրը տարիներ առաջ ինչ ապօրինի գործ է կատարել: Սկզբունքային հարց էր, որ հրապարակ էր հանվում: Կայսրն իրավունք ունի՝ ոտնակոխ անելու եկեղեցական կանոնները: Ստուտիոսի վանական միաբանությունը պնդում էր, որ կանոնը վեր է, աստվածային օրենքը պարտավորեցուցիչ բոլորի համար, և արքայական ծիրանին անգամ բացառություն չի կարող կազմել: Պետական իշխանության տեսակետն էր, որ կայսրը բարձր է, ինչպես աշխարհական, այնպես էլ եկեղեցական օրենսդրությունից: Խնդիրը քննվեց 809 թվի հունվարին գումարված աշխարհական և եկեղեցական պաշտոնյաներից գումարված խառն ժողովում, ուր պետական տեսակետը վեր առավ: Խոռվարար վանականները, Թեոդո-

րոս և Հովսեփի Եղբայրները և իրենց հորեղբայր Պլատոնն աքսորվեցին, կայսրը Ստուդիոսի միաբանությունը ևս ցրեց:

Նիկեփոր կայսրը կրոնական նկատումով թվում է, թե անտարբեր էր, անկրոն ոմն էր, ո՞չ պատկերների դեմ էր և ո՞չ թեր, հաջտ աչքով էր նայում անգամ պավլիկյան և մյուս աղանդների վրա: Այս է պատճառը, որ նրան գաղտնի կապեր են Վերագրում պավլիկյանների հետ, մանավանդ աթինգանների¹ (36): Նիկեփոր սնած էր Պեսիրես, ուր բավականին զորեղ աղանդավոր համայնքներ կային: Լուր էր տարածված, որ Կարդանի (37) ապստամբության ժամանակ աղանդավորներն ի նպաստ Նիկեփորի ցուլ են զոհել (taurobole) և այլ հուռութեներ գործել (Կարդանի շորերը ջրաղաց նետել): Թեովանեսը նշում է, թե Նիկողայոս անունով մի կանական «մեր առջև՝ անարգելով սրապատկերները, սկսեց ազատ քարոզել պատկերապաշտության դեմ՝ բնակվելով քաղաքի դուռ մոտ մի խցում, իսկ իշխանություններն անտարբեր էին»²: Նիկեփորին կրոնը հետաքրքրում էր պետականորեն, այսինքն՝ որքան որ այն կապ ուներ պետության հետ, [իսկ] անձնապես անտարբեր էր:

¹ Athingani կոչված աղանդավորները պավլիկյաններին մոտ էին: Կարծում են, որ սրանց անունը ծագում է Պողոսի առ Կողոսացիս II, 21 թղթի սրբագրությունից՝ «թիգան» առողջության այստեղից և ձեռագույն նոր հուևարեն նշանակում է ցհզան, գլխու: Սակայն ավելի հեշտ կլիներ Zigeuner և ձեռագույն կապել իրանակ[ան] շնորհակալությունը համար հայերեն գլխու, փոխանակ չենքու: հիմն. kurd-mana, turk-mana և այլն:

² Theophr. Nic., A.M., 6303. Այս Նիկողայոս թվում է այն համաստն անձն էր, որի մոտ հյուրընկավեց Նիկեփոր Սենակյացը՝ թեոդորա թագուհու ազգականը: Որովհետև Նիկողայոսի համար ասված էր ուժությունուն: Նշանակում է նա ևս հայ էր:

Նիկեփոր և իր հաջորդը՝ Միքայել [I] Ռանգաբե (38) մնացին ընհանուր առմամբ նույն տողի վրա, որ գծել էր իրենե: Պատկերամարտությունը սակայն խեղդված չէր: Առիթ էր հարկավոր, որ նորեն առկայժեր մոլեռանդության գաղտնի հուրը: Միքայել [I-ի] անհաջող արշավանքը բուլղարների դեմ 812 թվին, առիթ տվակ պատկերամարտությանը հրապարակ ելնելուն:

2. ՊԱՏԿԵՐԱՄԱՐՏՈՒԹՈՒՆ

787 թվի ժողովով պատկերապաշտության շուրջ հարուցված վեճերը և կրքերը չխաղաղվեցին: [Յաստատվեց] հոգևած ուժերի ժամանակավոր դադար: Նիկեփոր կայսրը միջին ճանապարհն էր ընտրել: Ընդունելով հանդերձ Նիկիո ժողովը, գտնում էր, որ հակառակորդները պարտավոր չեն բռնի պաշտելու պատկերները: [Նրանք] ունեին որոշ ազատություն, պայմանավ միայն, որ անարգանք չհասցնեն պատկերներին:

Լևոն [V] կայսրը (39) ուրիշ քաղաքականության հետևեց: Անշուշտ, պատկերամարտներն ուժեղացել էին կամ ժամանակավոր դադարից հետո գլուխ էին բարձրացրել և այնքան ազդեցիկ էին, որ գահակալը ստիպված էր հետևելու նրանց:

Թշնամի մատենագիրները հավատացնել են ուզում, որ Նիկեփոր պատրիարքը գրավոր խոստումն է պահանջել ուղղափառության համար և, որ Լևոն [Յայկազնը] խոսք է տվել, բայց հետո դրժել (Incert., Sym.): Ուրիշներն էլ ասում են, որ կայսրը խոստացել է դա անել թագադրության ժամանակ¹ և վերջապես կան աղբյուրներ, որ [նշում են, թե] Նիկեփոր պատրիարքը «Յավատոյ Թուղթ» (τόμος) է պատրաստել և ներկայացրել Լևոն Յայկազնին: Սա (կայսրը) հավանել է, խոստանալով թագադրությունից հետո ստո-

¹ Vita Theod., 665.

րագրել այն, սակայն թագադրության երկրորդ օրը մերժել է¹:

Իրողություն է, որ Լևոն Յայկազնը միայնակ էր, եթե անգամ ընդունենք, որ նա անձամբ պատկերապաշտության վրա մեծ համարում չուներ: Խավրյանների ժամանակ երկիրը բարգավաճ վիճակի մեջ էր՝ ներսը, թե պատերազմի դաշտում: Մինչեւ, 787 թվից հետո գործերը զգալիորեն վատրարացել էին: Յասարակական կարծիքը, ամբոխային տրամադրությունն այստեղից որոշ եզրակացություններ էր հանել, թե երկինքը հաշտ աչքով էր նայում պատկերամարտության վրա: Յավատացնում էին, որ Լևոն Յայկազնը կամենալով նմանել Լևոն Խավրացուն, ուստի Սմբատ որդի անունը (40) փոխեց Կոստանդինի՝ հայտարարելով նրան Ավգուստոս՝ 813 թվի վերջը: Փիլոսելիոնի վանքի (41) անապատականի գուշակությունն իրականացել էր: Լևոն Յայկազնը որպես թե մարդ է դրկում շնորհակալություն հայտնելու, բայց նա արդեն մեռած էր և նրան հաջորդել էր մի ուրիշ՝ *Symbatios* (Սմբատ) (և ոչ Սաքրատիոն) անունով վանականը²:

¹ Ignatii, Vita Niceph. Patr., 163. Լևոն զահ բարձրացավ 10 հունիսի VII իսղիկուինի, տե՛ս *Scripтор| Incertus|*, 340. ևակ Յովիան. p.349 սկզ Պայկրատիոն տվնօս օկιաստոս ծծութ էկ պաւծութ ճամուա օւկեն ատակտա փերմենոս, ծիանան էն ձսւութ ծն, տւա. ' Ելալան էպաւօմաչւ, ան տւնէս ֆաօւ, էրմենուօմենոն ' Եթրայտ լեցւաւ ուրծորում կա ծսւերց տօն ծիաթօլու. Նույնը' p.350. էնրօն Կանտանտնոն, սկզ ուրծ բաւտէրու տվնօս տչայգարիու, կա Կասյուտ մաթօնտ տին յրամպատիկն կա էպուոմաժնենտա ' Անտանտ. Մկզբում վանահայր Մետրոպոլիտան կոչված վանքի, հետո եպիսկոպոս' Ըսլածոն.

² Այս վանականի պատասխանը խիստ էր. «Գնացեք ասացեք, որ ես

Սա պատկերամարտ էր և իրենե թագուհուն անվանում էր ընծուիի [յագուար] և բակրանդ՝ մոլեկան [տռփական], իսկ Տարասիոս պատրիարքին՝ Տարախիոս (Ծփոթեցնող): Վանականը պատգամ տվավ, որ «Եթե Լևոնը չկործանի պատկերապաշտությունը, Աստված պիտի տապալե նրա գահը»: Լևոն Յայկազն կայսրը շփոթված այս մարգարեությունից խորհրդակցում է Թեոդոսոս Կասսիտեր(աս) ի հետ (42): Սա վճռական կարծիք չէ հայտնում և խորհուրդ է տալիս դիմել Անտոն անունով մի ուրիշ հայտնի վանականի, իսկ ինքը ծածուկ նախազգուշացնում է Անտոնին: Երբ կայսրը գիշերով ծպտյալ գալիս է սրա մոտ, վանականը¹ ասում է, որ Եթե Խսավրացու հավատը վերականգնե, կթագավորե մինչև 72 տարեկանը²:

Լևոնի խորհրդատուներ էին, բացի Սմբատ և Անտոն ճգնավորներից, Յովհաննես Զերականը՝ իր ժամանակվա

կռապաշտից նվեր չեմ ընդունում և որ ինքը շուտով մեռնելու է, քանի որ տառապում է, որ մարդիկ պաշտում են սնոտի իրեր։ Լևոն Յայկազնը գանգատվում է ոսմ Կասիլի, որ էր պատկերամարտ։ Սա խորհուրդ է տալիս դիմել մի ուրիշ ճգնավորի:

¹ Անտոնը մերկացնում է ծպտյալի անձը և ասում նրան. «Եթե գևաք Լևոն Խսավրացու ուղիով, կթագավորե մինչև 72 տարեկան. Ներսը՝ խաղաղություն և դուրս՝ հաղթություն։ Կիմեք 13-րդ Առաքյալը և Զեր սերունդ գահ կնսուի։ Այս թե ոչ վաղահան մահը Զեր բաժինն է»։

² Լևոն III-ը (717-740) թագավորեց 33 տարի։ Եթե վանականը ուզում էր ասել, թե Լևոն V-ի թագավորությունը ևս պիտի տևե այդքան, այսինքն՝ 33 տարի, ապա նրա թագավորությունը պիտի շարունակվեր մինչև 846 թիվը (813 + 33 = 846), երբ Լևոնը կիմեք 72 տարեկան։ Ասել է, թե Լևոն Յայկազնը ծնված է 774 թվին (846-72=774)։ Այդ ժամանակ նրա հայրը՝ Կարողը, արդեն հրապարակի վրա էր։ Յետևաբար, 813 թվին Լևոնը պետք է լիներ 39 տարեկան (813-774=39) (43):

ամենակրթված անձնավորություններից մինը (44): Սրա փուլը (Կարճառոտ-Պ.Յ.) անունն էր՝ Շլալաս Հիլիլաս կամ Հիլզիլաս, երրայեցերեն որպես թե ուրծրություն և սահմանագործություն կամ աշխատանք էր Մօրօչարչանի (Morocharzanioi կամ Morocardianioi) նշանավոր ընտանիքի²: Եղբոր անունն էր Արշավիր³: Երիտասարդ տարիներից սքեմ էր հագել, վանահայր էր Կ. Պոլսի Ս. Սարգիս և Բաքոս Վկաների մենաստանին, որ պալատական եկեղեցի էր և որի հոգևորականությունը մտնում էր կայսերական կղերի կազմի մեջ: Նրան հաննիս (’Ιάννης) էին անվանում, ակնարկելով ոչ միայն փարավոնի մոգին⁴ (45), այլև լեկանոմանուսին, որպես թե լականով (տաշտով) գուշակություններ էր անում (46): Մի օր եկեղեցում, երբ կարդում էին Եսայի մարգարեթի 40-րդ գլ[ուխը]՝ «Ինչ կերպ եք երևակայում Ամենակարողին: Արհեստավորի ձեռքը կարո՞ղ է նրան ներկայացնել ոսկու և արծաթի միջոցով», Յովհաննեսը մոտեցավ կայսեր և շնչած նրա ականջին. «Լուս էս մարգարեթ խոսքերը (47), ամենակին մի զղջա սկսած գործի համար»:

Թեոդոսոս Կասսիտերաս կոչեցյալը Մելիսենոսների տնիցն էր: Սրա հայրը Միաքայել Անատոլիկոն [բանակաթեմի] ստրատեգ էր Կոստանդին V Կոպրոնիմոսի ժամանակ և Եվդոկիայի քրոջ հետ էր ամուսնացած, որ կայսեր երրորդ

¹ Cedr., II, 144.

² Theoph. Cont., 154.

³ Scriptor Incertus, p. 350-359; Sym. Mag., p.606; Leo Gramm., p. 208-209, 221; Vita Theodori, col. 172, 277.

⁴ Բ թուղթ առ Տիմոքեն, Գ, 8:

կինն էր¹: Սա Հովհաննեսի բարեկամն ու համախոհն էր, Երկուսն էլ Լևոն կայսեր խորհրդականներից:

Երրորդ կարևոր դեմքն էր Կոստանդին Կասսիմատ՝ Պամփիլիայի Սյուլլայոն (Syllaios) բնակավայրից: Հայրը քահանա էր, բայց վատ բարքի համար կարգազուրկ է եղել և պարապում էր կոշկակարությամբ²: Կոստանդինը մեծ ընդունակություն ուներ, մասնավանդ գրական ձիրքեր և նուրբ ճաշակ: Ակզբում ուսուցիչ էր քերականության, հետո՝ իրավագիտության: Վերջը հոգևոր կոչում ստացավ և Անտոն անունով վանահայր էր մի նշանավոր վանքի: Անտոնը ուրախ բնավորության տեր էր, սրամիտ և լավ զրուցող, զվարճախոս: Հակառակորդները [նրան] համարում էին սրախոս, բամբասող և բավականին ճկուն՝ անխտիր ուղիներով կյանքի մեջ առաջանալու համար: Իրենեի, Նիկեփորի և Միքայելի ժամանակ որպես թե պատկերապաշտ էր եղել, այժմ փոխելով իր գույնը պատկերամարտության սյուն է դառնում և Լևոն կայսեր թելադրողը: Մյուս համախոհներից հայտնի էին Հովհաննես Սպեկտաս (Spectas) և ծերակուտական Եվտիքիանոս, այլև Երկու վանականներ՝ Լեռնտիոս և Զոսիմաս³:

814 թվի Հոգեգալստյան օրը Հովհաննես Քերականը հիշված անձերի հետ⁴ ձեռնամուխ է լինում նյութեր մթերել 787

¹ Scriptor Incertus de Leone Armenio, p. 360. Եվ ոչ թե Եվրոպիա էր քոյք Միքայելի, ինչպես պնդում է Lebeau, t.XIII, p. 15.

² Արդյո՞ք կասի-մատ չի նշանակում կաշեզործ:

³ Vita Nicetas, XXIX.

⁴ Հովհաննես Քերականն ու մյուսները ծածուկ պայմաններում սկսեցին աշխատել Հոգեգալուստից սկսած, իսկ Անտոնը՝ հուլիս ամսից մինչև դեկտեմբեր:

թվի ժողովի դեմ: Կայսեր բարեհած ցանկությամբ բոլոր գրադարանները դրված էին նրանց տրամադրության տակ: Գլխավոր աղբյուրն ի վերջո 753 թվի ժողովի արձանագրություններն ու գործերն էին, որ ամբարված էին հին գրքերից և ս. հայրերի [գործերից] քաղված վկայություններ՝ ընդում պատկերապաշտության:

Նախապատրաստական գումարումները (խորհրդակցությունները) կայանում էին արքունիքում, ուր առանձին բնակարան էր հատկացված խորհրդական անդամներին: Դակառակորդներն ավելորդ չէին համարել հիշել, որ խորհրդական անդամները կերակուր էին ստանում արքայական ճոխ սեղանից և իրենց մարմինը պարարտացնում էին, որպես խոզեր¹:

Սկզբնական խորհրդակցությունները կատարվում էին գաղտնի, և երբ հարցնող էր լինում, թէ ինչով են զբաղված արքունիքում, պատասխանում էին, թէ «կայսրը հանձնարարել է ստուգել իին գրքերի մեջ, արդյո՞ք որքան ճիշտ է, որ ինքը շուտով մեռնելու է և այս է մեր որոնումների նյութը»²:

Գաղտնի հանձնաժողովն իր զբաղմունքներն ավարտելուց (մինչև դեկտեմբեր) հետո կայսրը իր մոտ է կանչում պատրիարքին և աշխատում տնտել նրա տրամադրությունը: Նա ասում է պատրիարքին. «Ժողովուրդը գայթակղություն է համարում պատկերը և սրա պատճառով է, որ երկինքը որպես պատիժ այդքան հաջողություն տվավ թշնամիներին պատերազմի դաշտում ընդդեմ մեր պետության՝ նախընթաց կայսրերի օրով: Պետք է լրել այս

¹ Ignatii, Vita Niceph. Patr., 165.

² Epist. Synod. Orient ad Theoph., 373. Migne, t. 95, 345.

պաշտամունքը, որ էական չէ կրոնական տեսակետից և ոչ էլ կարելի է արդարացում գտնել Ս. Գրքի մեջ: Ես աստվածաբան չեմ, ես կայսր եմ և իմ պարտքս է հաշտեցնել մտքերը, այլապես պառակտումը կարող է մեծ խռովություն հարուցանել պետության մեջ: Թողե՛ք բռնենք հաշտարար ուղին և ի հաճուս զորքի, Վտարենք պատկերները»: Նիկեփոր պատրիարքը համոզվելով, որ ամեն մի զիջում նշանակ է պատկերամարտության, հակառակում է կայսրին, ասելով, որ պատկերի պաշտամունքը հինավորց ավանդ է, հին՝ Ս. Գրքի չափ, նույնչափ էլ հիմն է ուղղափառ հավատի, և որ խաչի ու Ավետարանի մեծարումը ևս նախատեսված չէ Ս. Գրքի մեջ, սակայն ընդունելի է նույնիսկ պատկերամարտների կողմից: Կայսրն առաջարկեց պատրիարքին խորհրդակցել, առանձին ժողով գումարելով Յովիհաննես Ձերականի և նրան համամիտ գիտուն եկեղեցականների հետ և համաձայնության գալ: Սակայն համառ պատրիարքը մերժեց, առաջարկելով, որ խնդիրն արդեն պարզված է 787 թվի Նիկիո ժողովում և, որ նոր ժողովի կարիք չկա¹:

Կայսրը զայրացած գոչեց. «Կորե՛ք այստեղից, կույր և անհնազանդ հոտ, որ մերժում եք ընդունել լույսը, որ տրվում է Ձեզ: Ես գիտեմ, ինչպես ինազանդեցնել Ձեզ»: Լևոնը թեև կարճահասակ էր, բայց այնպիսի մի ձայն ուներ, կարծես որոտ էր, և դեմքը, որքան բարեձև և ներդաշնակ գծեր ուներ, բարկության պահին կրում էր վայրագ և սարսափելի արտահայտություն:

Պատրիարքը հուզված հեռանում է և գիտենալով, որ պատկերամարտների գլուխ է կանգնած Սյուլլայոնի եպիսկո-

¹ Scriptor Incertus, p. 352.

պոս Անտոնը, վերջինիս կանչում է իր մոտ, կամենալով ստուգել նրա դիրքը: Անտոնը հավատացնում է, որ ինքը պատկերահարգ է և հակառակ պատկերամարտների: Կայսրը լսելով Անտոնի վարմունքը կանչում և հանդիմանում է նրան՝ երկդիմության համար: «Տեր,-արդարանում է եպիսկոպոսը, -խոսք կարող եմ տալ միայն իմ կայսեր, մնացածը խաղ է: Ես ասացի նրանց այն, ինչ որ նրանք ուզում եին լսել, որպեսզի Ձեզ դյուրություն տամ անելու այն, ինչ որ վճռել եք»:

Միևնույն այս, միևնույն այն, մայրաքաղաքի պահագներից (tagwate) զինվորները ազատություն էին տվել իրենց զգացումներին և անարգել Յիսուս Քրիստոսի պատկերը, որ դրված էր պալատի դռներից մեկի վերև, այն որ կոչվում էր Պղնձե դուռը: Պատկերի արձանագրություն ասում էր, որ խաչը կոտրել էին Լևոն Խավրացու ժամանակ և վերանորոգել էր իրենեւ: Չար լեզուներն ասում էին, որ այս քայլի գաղտնի ներշնչողն ինքն՝ կայսրն էր, որ կեղծորեն դուրս է գալիս և առաջարկում վերցնել խաչը, որպես թե ազատ պահելու անարգանքից:

Զինվորների ցույցերից հետո պատրիարքը գումարում է եպիսկոպոսների և վանականների ժողով, ուր երդվում են մնալ անհօղող Է-րդ ժողովի (48) վճոհ վրա: Այսուհետև պատրիարքը հայտնեց կայսրին, որ ինքը պատրաստ է թողնել աթոռը, եթե հաճելի չէ իր անձը, միայն թե եկեղեցին չխորվել նորամուծությամբ: Զինվորների ցույցը և պատրիարքի տեսակցությունը կայսեր հետ եղել է 814 թվի դեկտեմբերին՝ Ծննդյան տոնների նախօրյակին¹: Կայսրը չընդունեց

¹ Անդ, էջ 355:

պատրիարքի հրաժարականը, որպես թէ Ծննդյան տոն էր և Երկյուղ էր կրում, թէ հանդիսության ժամանակ պատրիարքը կարող էր Եկեղեցի չընդունել պատկերամարտ կայսեր: Այս տոնին կայսրը մեծ հանդեսով մտնում է Եկեղեցի՝ հագած ամենաթանկագին զգեստներ, բոլորած եպիսկոպոսների և աշխարհականների մեծ շարքերով: Կայսրը մոտեցավ սեղանին և համբուրեց սփոռոց (ծածկույթը), որի վրա ասեղ-նագործված էր Յիսուս Քրիստոսի ծնունդը պատկերող Նկարը:

Սակայն կայսրը 815 թվականի Յայտնության օրից փոխեց իր վերաբերումը և ցուց չտվավ սպասելի հարգանքը պատկերներին: Միևնույն ժամանակ կայսրը պատրաստվում էր գումարելու ժողով և վերաքննել խնդիրը ի նպաստ յուր: Ամեն կողմից քաղաք էին թափվում պատկերամարտ վանականներ՝ Միկենայից, Եվբեայից, Կորնթոսից և այլ տեղերից: Քաղաք ժամանելուն սրանք առաջնորդվում էին դեպի կայսերական պալատը, նախքան պատրիարքին ներկայանալը, որպեսզի չենթարկվեն պատրիարքարանի ազդեցության:

Պատրիարքն իր կողմից պատրաստություններ էր տեսնում և զորեղացնում իր կուսակիցների թիվը: Յիշելու է մասնավորապես Ստուդիոսի վանահայր Թեոդորոսը, որ տարիներ առաջ Նիկեփորի հակառակորդն էր և այժմ միացել էին ընդդեմ ընդհանուր թշնամու: Պատրիարքի կուսակիցները ժողով են գումարում Ս. Սոփիա Մայր տաճարում և ամբողջ գիշերը հսկման մեջ անցնում: Կայսրին հաճելի չէր, ինչ որ կատարվում էր Ս. Սոփիայում: Ուստի իրամայեց, որ վաղ առավոտյան պատրիարքը իրեն ներկայանա և բացատրություն տա իր վարմունքի մասին: Տեսակցությունը այս ան-

գամ փոխվեց իսկական Վիճաբանության պատկերների հարցի շուրջը։ Պատրիարքը խնդրեց թույլատրություն՝ ներկայացնելու իր հետ համամիտ հոգևորականությանը, որ նրանցից լսե վիճելի խնդրի ամբողջ փաստաբանությունը։ Երբ ժողովեցին, կայսրը սկսեց խոսել. «Ի Նկատի ուսենալով, որ կասկածներ են հարուցվել պատկերապաշտության շուրջը, և Ս. Գրքի վկայությունները ևս նպաստավոր չեն ընդունված սովորության, անհրաժեշտ է միանգամ ընդմիջտ պարզել. լուծել խնդիրը, որպեսզի հնարավոր լինի մեզ համար այսուհետև կատարել մեր մեծ պարտքը, որ է պահել Եկեղեցու միությունը»¹: Եպիսկոպոսներից ոմանք պատրաստ էին համակերպվել, որիցները տեսնելով պատրիարքի տոկունությունը, առ ոչինչ էին համարում կայսեր սպառնալիքները և համարձակ ընդդիմախոսեցին։ Ստուդիոսի թեոդորոսին է վերագրվում այն խոսքը, թե կայսրը իրավունք չունի միջամտելու Եկեղեցական գործերի մեջ. «Թողե՛ք Եկեղեցին իր հովիվներին և ուսուցիչներին. հոգացե՛ք Զեր սեփական անելիքի մասին, որ է պետություն և զորք։ Եթե հակառակ վարվեք և ջանաք քակել մեր հավատը, գիտցեք, որ հրեշտակն անգամ, եթե գա երկնից մեզ շրջելու, չպիտի հնազանդվենք»²:

Կայսրը արձակեց բոլորին, նկատելով, որ նպատակ չունի մարտիրոսներ շինել նրանցից կամ որևէ պատիժ տալ, մինչև որ խնդիրը չընսվի³: Պատրիարքը և ընդհանրապես պատկե-

¹ Ignatii. Vita Niceph. Patr., 168.

² Vita Nicetas, 30. A.S. april 3, t. I ad ede XXII; Georg. Mon., 477: Vita Theod. Stud. (= Migne. t. 99.233) 240. Տե՛ս ևս «Vita S. Theodoris Studitae». «Византийский Временник», т. XII, 1914. стр.282.

³ Vita Theod. Stud., 281. Միքայելը վատաքանեց Լևոնին, իմիջիալոց անու

րապաշտները հանգիստ չեն նատած, այլ ամեն կերպ աշխատում էին ամբոխին գրգռել, ցույցեր անել: Ս. Սովիայի ժողովը և կամ հսկումը անհանդուրժելի էր, ուստի կայսերական իրամանով արգելվում է անջատ և առանձին հավաքույթները պատրիարքարանում, իսկ Թովմաս պատրիկին հանձնարարվում է հսկել պատրիարքի վրա: Պատրիարքը մասնավոր նամակներ է գրում կայսեր մոտ անձանց, հուսալով ազդել կայսեր վրա: Գրեց նաև Թեոդոսիա թագուհուն (49), հորդորելով կասեցնել ամուսնուն ահավոր ձեռնարկից: Գրեց ընդհանուր լոգոթետին և [ծերակուտական] Եկտիքիանոսին, որ առաջին սեկրետարն էր [ասեկրետար] (50):

Պատրիարքը, որ այդ ժամանակ կայսեր իրամանով արդեն հեռացված էր իր պաշտոնից¹, հիվանդացավ: Շատերը կարծում էին, որ պատրիարքի մահվամբ դժվարությունները կիարթվեն քնականորեն: Մտածում էին հաջորդի մասին: Հովհաննես Քերականի հավակնությանը խոզնդուտ էր իր [Երիտասարդ] հասակը և ծագումը²:

Թեոդոտոս Կասսիտերաս, որ Լևոնի աջ բազուկն էր, հարմարագույն անձ էր պատրիարքության աթոռի: Նա Մելիստենոսների տևականության էր և հայրը՝ Միքայել, պատրիկ և ստրատեգ Անտոնիկոն բանակաթեմի, պատկերամարտ էր Կոստանդին V-ի օրով:

Սակայն պատրիարքը ողջանում է: Արդեն ոտի վրա էր, եթե սինոդը վերջացրեց իր գործերը: Նախ՝ թագուհու Եղբայ-

ἐσ τὴν γαμετὴν ἀνοσίους γάμους ἐγκαθυβρίσαι - eiusque uxoris incrementarum nuptiarum dedecus proferret.

¹ Vita Nic., 190.

² Scriptor Incertus, p. 359.

թը՝ Թեոփանես, հետո՝ առաջին պատվիրակության մի քանի հոգևոր անձերից, ուղարկվեցին պատրիարքի մոտ:

Առանց Թովմաս պատրիկի միջնորդության և խորհրդի պատրիարքը պիտի մերժեր ընդունել պատվիրակությանը: Երբ քաղաքում իմացվեց այս այցելության մասին, ստվար ամբոխով շրջապատեցին պատրիարքարանը, մեծ մասամբ զինվորներ էին: Աղետը անխուսափելի էր, եթե նույն Թովմաս պատրիկը չփակեր դուները և չըրեր ցուցարարներին:

Պատվիրակության նպատակն էր համոզել պատրիարքին, որ ընդունի նոր եկեղեցական քաղաքականությունը, սպառնալով, որ հակառակ դեպքում գահընկեց կլինի: Ժողովն այսուհետև վճռեց հեռացնել Նիկեփորին պատրիարքական աթոռից: Թշնամի գրողները հավատացնում են, որ Լուսն կայսրն ուզում էր վերջ տալ պատրիարքի կյանքին: Սակայն անհավանական է և լոկ գրպարտություն: Լուսնը բավականին իրատես և գործնական անձնավորություն էր¹ և գիտեր, որ այսպիսի անսպատակ միջոցով միայն կզրացներ ընդդիմադրությունը: Ստույգն այն է, որ որոշված էր պատրիարքին մեկուսացնել: Նրան հեռացրին նախ Ագաթոս Վանք՝ Բոսփորի ափին, հետո Ս. Թեոդոր վկայի վանքը՝ նույն Բոսփորի ասիական եզերքում և ավելի հեռու մայրաքաղաքից: Պատրիարքին ուղեկցողը [կայսրի] կրտսեր ազգականն էր (Եղբորորդին) Կարդ-աս: Պատմում են, որ նավում պահակ զինվորները պատրիարքին չթողեցին նստել, երբ Կարդը նստած էր: Կշտացած պատրիարքը դարձավ Կարդին, թե «Սովորի՛ր ուրիշի դժբախտությունից՝ սեփական դժբախտությունը լավ տանելու համար»: Իս-

¹ Georg. Mon., p. 769-770; Sym. Mag., p. 603.

կապես, հետագայում Վարդը կրում է իր պատիժը: Թեոդորոս Ստոιդիտեսը նրան պատահեց Սմիռնիա (Զմյուռնիա), ուր էր Վարդ որպես ստրատեգ Թրակեսիոն բանակաթեմի: Վարդը ծանր հիվանդացավ, և ոմանք խորհուրդ տվին ոհմել Թեոդորոսին, որ աքսորված էր այստեղ: Թեոդորոս ասաց, որ կառողջանա, եթե հրաժարվի Լևոն կայսրի՝ իր հորեղբոր, աղանդից: Վարդը կատարեց և ապաքինվեց: Բայց քիչ ավելի ուշ զղջաց և նորեն դարձավ հին մոլորության: Սակայն շուտով մեռավ այս ուրացության պատճառով¹:

815 թ. Զատկին (= 1 ապրիլի) Թեոդորոս Կասսիտերաս կտրեց մազը և բարձրացավ պատրիարքական գահը: Թշնամիներն անգամ խոստովանում են, որ Թեոդորոսը անուշ բնավորության տեր էր, բարեսիրտ ոմն և զուրկ չէր առաքինությունից, թեև բարեպաշտ չէր համարվում: Այսպես են անվանում բոլոր պատկերամարտներին նրանց հակառակորդ մատենագիրները: Թեոդորոս պատրիարքի համար ուրիշ թերություն չէին գտնում, քան այն, որ ճոխ սեղան էր պատրաստում և հրավիրում Եպիսկոպոսներին և վանականներին, ուր համադամ կերակուրների հետ աշխարհային զրույցներ էին անում և կատակներ, զվարճաբանում էին՝ անվայել հոգևոր կոչման:

Թեոդորոս Նախագահեց [815 թվի] պատկերամարտ ժողովին, որի Նախապատրաստություններն արդեն տեսնված էին: Ժողովի արձանագրություններն ոչչացրին 843 թվի [պատկերապաշտ] ժողովի որոշմամբ, և եթե մի քան մնացել է, ապա այդ մնացել է հակառակորդների գրվածքներում²:

¹ Vita Theodori, Migne, t. 99, 233; Vita Nicolai Stud., Migne, t. 105, 863.

² 815 թվի ժողովի վճռագիրը թերված է Նիկեփոր պատրիարքի մի գործում չլեցչօς և անատրոπή τοῦ ἀθέσμου... σ্থρου, Acta concilii A.D. 815 (Les

Սինոդի որոշագիրը Էական մասում հայտնում է, որ «Կոստանդին V և Լևոն IV կայսրերը ժողով էին գումարել Եկեղեցու ականավոր հայրերի մասնակցությամբ և ավանդորեն անօգուտ մնացած գործողություններով նզովել պատկերապաշտությունը»:

Եկեղեցին այնուհետև խաղաղ մնաց բավականին տարիներ, և ժողովուրդը անդորրություն վայելեց, մինչև որ կառավարության դեկն անցավ մի կնոջ (51), որ ամեն ինչ վրդովեց կանացի պարզամտությամբ: Հիմնվելով անգետ կրոնավորների թելադրանքի վրա՝ ևա մի անկարող ժողով գումարեց և նորեն հրապարակ հանեց մոլար ուսմունքը՝ նյութականի միջոցով պատկերացնել Բան Աստծուն և Որդուն, Աստվածամորը և սրբերին Ներկայացնել մեռած գծերով և պարտադրել, որ այդ նկարները պետք է պաշտպեն, արհամարհելով Եկեղեցու ճշմարիտ Վարդապետությունը: Պղծելով մեր *Iatreia* աստվածապաշտությունը, հայտարարեցին, որ անկենդան պատկերներին պետք է տալ այն, ինչ որ մատուցանելի է միայն Աստծուն: Անմտաքար ասում էին, որ պատկերները օժտված են (լի են) աստվածային շնորհով և Ներելի էին համարում ճրագներ վառել և խունկ ծխել նրանց առջև: Արդ, մենք վանում ենք այսուհետև ընդհանրական Եկեղեցուց պատկերագործությունը, հերքում ենք Տարասիոս

actes du concile iconoclaste de l'an 815, ed. D. Serruys Mélanges d'archéologie et d'histoire (Ecole française de Rome), XXIII. Paris-Rome, 1908). Մի մասը և Վերնագիրը բերված են Hessele-Leclercq. Histoire des conciles, III, 2. p. 1217. Մյուս աղբյուրներն են Theodorus Studita, Epistola, II, 1, Migne, t. 99; Vita Theodori (Michael Studita, Migne, t. 99, 223). II ep. ad Lud. Vita Nicetae, XXX (Theosterictus, A.S. april 3, t. I ad coll. XXII sgg.=Mansi, t. XIV, 135 sgg. 417. Scr. Inc., 360-361).

պատրիարքի սահմանած երկրպագությունը, ոչնչացնում ենք Սինոդի վճիռը այս հիմամբ, որ նա տալիս է պատկերներին անպատկան պատիվը, և դատապարտում ենք (նզովում) ճրագավառությունը և խնկարկումը նրանց առաջ»:

815 թվի Սինոդից հետո հակառակորդ վանականները հանձնվեցին Յովհաննես Քերականին՝ խելքի բերելու: Ընդդիմադիրներից շատերն աքսորվեցին հետևյալ տարվա գարնանը, Զատիկից հետո (816 թվի Զատիկն ընկնում էր ապրիլի 20-ին): Ոմանք հնազանդվեցին, ուրիշները մնացին հաստատ իրենց համառության վրա և աքսոր գնացին: Լևոն կայսեր ծեռնարկած հալածանքները ինձ թվում է չափազանցված և հեռու իրականությունից: Ստույգ է, որ Թեոդորոս Ստուդիտես, որ Կոստանդին VI-ի օրոք Ենթարկվել էր հալածանքի, այս անգամ ևս աքսորվեց ոմն Նիկողայոսի հետ, որ Ստուդիոն վանքի Եղբայրակիցներից էր:

Թեոփանես ժամանակագիրը, որ ներկա չէր 815 թվի ժողովին, ևս հանձնվում է Յովհաննես Քերականին, որը սրան փակում է մի արգելարանում և վերջը աքսորում Սամոթրակե, ուր և մեռնում է 818 թվի մարտի 12-ին:

Մյուս աքսորականներից հայտնի են՝ **Եվգիմիոս** Սարդացի¹:

Գևորգ, Եպիսկոպոս Միտիլեն [Կողով]¹ աքսորված Խերսոն և փոխարեն Նշանակվեց Լևոն՝ ոմն պատկերամարտ²:

Սիմեոն Լեսբոսի, որ սյունակյաց էր Մոլոս քաղաքում:

Թեոփիլակտոս Նիկոմեդիացի, որ իբր թե ծեծված էր կայսեր Ներկայությամբ և աքսորված Կիբրիսիոտ թեմը³:

¹ Acta Davidis, 229.

² Անդ, 227: Յմն. "Analecta Bollandiana", XVIII, 209, 399. 1899, ed. Delehaye.

³ X. M. Йопарев, "Византийский Временник", IV, 355.

Միքայել Երուսաղեմի սինկելլոս 811 թվից, իր բարեկամ Յոր և Երկու պաղեստինցի Եղբայրը՝ Թեոդորոս և Թեոփանես: Այս Երկուսը փախել էին Միքայել I-ի օրով Պաղեստինց՝ մուսուլմանների հալածանքներից, մոտ 812 թվին և եկել Կ. Պոլիս, ուր հյուրընկալվել են Խորա վանքում:

Մակար, վանահայր Pelekētē վանքի՝ Եփեսոսի մոտ:

Յովիաննես, վանահայր Katharoi վանքի¹:

Դիլարիոն, վանահայր Դալմատոս (Dalmatoi) վանքի:
Սովամահ Եղև Թեոդորոս պատրիարքի օրով²:

Եմելիան, Եպիսկոպոս Կյուզիկոսի:

Եվդոքս Ամորրացի:

Միքայել, Եպիսկոպոս Սիննադայի:

Յովիաննես, վանահայր Psicha վանքի:

Ըսդհամենը՝ 18 հոգի:

¹ Acta Sanctorum, ապրիլ 27, III, 496.

² Acta Sanctorum, հունիս 6, I, 759.

3. ՄԻՔԱՅԵԼ ԱԿԱՅՈՒ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Միքայել Կայսեր (820-829) անձնական համոզումը հակապատկերական էր: Սակայն, հանուն խաղաղության, նա կողմնակից չէր խիստ քաղաքականության և բռնության: Ամեն ոք կարող էր վարվել, ինչպես ուզում է, միայն առանց փորձելու ոտնձգելու պետական օրենսդրությունը՝ հիմնված 815 թվի ժողովի վրա:

Միքայել Կակագ Երկյուղ կրելով պատկերապաշտների ընդդիմությունից, ընտրեց մեղմ ու հաջտ ուղին: Նա ազատություն շնորհեց աքսորված և հալածված պատկերապաշտներին: Մրանք, և ամենից առաջ թերդորոս Ստուդիտեսը, շնորհավորելով Միքայելի գահակալությունը, հորդորում էին նրան վերականգնել պատկերապաշտությունը և հետ դարձնել գահընկեց Նիկեփոր պատրիարքին: Վերջինս ևս դիմեց կայսեր նույն հորդորով: Կայսրի պատասխանը շատ որոշ էր. «Մեր նախորդներն իրենք են պատասխանատու Աստծո առաջ՝ դավանած վարդապետության համար: Մեր պարտքն է պահել Եկեղեցին այնպես, ինչպես ավանդված է մեզ: Ոչ ոք չպետք է համարձակվի բերան բանալ պատկերներին՝ թեր կամ դեմ: Կատարյալ լուսավոր հարցի շուրջը, ահա այսօրվա նշանաբանը: Պատրիարքն էլ կարող է վերագրավել աթոռը, եթե հոժար է այս քաղաքականությամբ ընթանալ»: Կայսրն առաջարկում էր նաև, որպեսզի Երկու կողմերը խորհրդակցեն և գան ընդ-

հանուր համաձայնության: Ինչպես և պատրիարքին խնդրեց խոսել իր կուսակիցների ու բարեկամների հետ և որդեգրել կայսեր պաշտպանած գիծը: Պատկերապաշտները բացիքաց հրաժարվեցին հերետիկոսների հետ բանակցելուց: Թեոդորոս չքաշվեց ասելու նաև, որ ամեն բանով ինազանդ են կայսեր, բայց Եկեղեցական գործերում չեն կարող Ենթարկվել կայսերական բարձրագույն հրամաններին, և որ Վեճի միակ հեղինակավոր ատյանը Յոռմի պատճ է՝ բոլոր Եկեղեցիների պետը: Թեոդորոս անձամբ Ներկայացավ կայսեր, ինչպես և Նիկեփոր պատրիարքը, և նույնը կրկնեց: Կայսրը ևս մնաց իր տեսակետին անհողողող, կրկնելով, որ Եկեղեցին մնալու է այսպես, ինչպես հասել է իրեն, և ով ուզում է պաշտել պատկերները, կարող է պաշտել, սակայն քաղաքից դուրս:

Այս խոսակցությունները տեղի են ունեցել հավանաբար Թեոդորոս Ա պատրիարքի (815-821) մահից հետո և նպատակ են ունեցել Նիկեփորին կոչելու պատրիարքական գահը գրավելու: Սակայն դրանք արդյունքի չհանգան: Պատրիարք ընտրվեց Անտոն(իոս) Կասսիմատ՝ Սյուլլայոնի Եպիսկոպոսը (52), Լևոն Վ-ի հայտնի պատկերամարտ գործակիցը: Թեոդորոս Ստուդիտսի և իր կողմանակիցների քաղաքականության մեջ մի կետ կար, որ չեր կարող հաճելի լինել կայսերական իշխանությանը: Նրանք պնդում եին, որ Եկեղեցական խնդիրներում գերիշխանությունը պատկանում է Յոռմի գահին: Այս հայացքը ընդդեմ էր պետական հիմնական օրենքին, որի տրամադրությամբ կայսրն էր համարվում գերագույն պետը ոչ միայն աշխարհային, այլև Եկեղեցական գործերում: Միքայել II կայսրին բնավ հաճելի չեր, որ Թեոդորոս Ստուդիտսը լավ հարաբերությունների մեջ էր Յոռմի հետ և աշխատում էր ի նպաստ պապի միջամ-

տության պետական խնդիրներում: Դժգոհությունը զայրույթի փոխվեց, երբ կայսրի մոտ եկավ Եվգինեոս Բ պապի կողմից պատվիրակություն, որի գլուխ էր Մեթոդիոս Եպիսկոպոս, որ հետագայում պատրիարք Եղավ: Էսու N-ի օրով նա ապաստանել էր պապի մոտ և այժմ գալիս էր պապի դավանաբանական թղթով հոգուտ պատկերապաշտության: Անհանդուրժելի էր, որ կայսրի հպատակը արտաքին ուժի հենված խարդավաներ կայսերական իշխանության դեմ: Կայսեր հրամանով Մեթոդիոս կալանավորվեց և աքսոր դրկվեց:

Այնուհետև Վրա հասան ներքին խռովությունները Թովմասի (53) ապստամբության պատճառով: Թեև ապստամբությունը աշխատեց իր կողմը քաշել դժգոհ պատկերապաշտների բանակը՝ հայտարարելով իրեն կողմնակից նրանց դավանության, բայց մեծ հաջողություն չունեցավ: Խաղաղությունը վերականգնելուց հետո Միքայել II-ը մի անգամ ևս փորձեց գլուխ բերել Եկեղեցու միությունը, առաջարկելով նորեն հակառակորդներին համաձայնության գալու ժողով: Պատկերապաշտների կարծիքով, պետք էր հրավիրել տիեզերական ժողով՝ չորս պատրիարքների (54) և պապի մասնակցությամբ: Այդպիսի ժողովը միայն կարող էր իրավասու և հեղինակավոր համարվել, կամ եթե գերադասում են տիեզերական ժողով գումարել, անհրաժեշտ պայման պիտի լինի նախապես վերահաստատել Նիկեփորին իր գահի վրա¹: Այս բանակցությունը 824 թվին էր:

Միքայել II տեսավ, որ պատկերապաշտները անդրդվելի են, անշուշտ, ապավեն ունենալով պապի անունը: Որպեսզի

¹ Theodorus Studita, Epistola, II, 129.

պապին իր կողմը ձգե, Միքայել Թուղթ գրեց Փրանկների կայսր Լյուդովիկոս Բարեպաշտին (55), ուր բացատրեց գործի էությունը: Թուղթը խիստ կարևոր վավերագիր է: Այստեղ շեշտված են պատկերապաշտության ծայրահեղությունները, որ «Պատկերապաշտները լույս են վառում պատկերների առաջ և խունկ ծխում և միևնույն հարգանքն են մատուցանում, ինչ որ կենարար խաչին: Նրանք աղոթում են և ուխտ անում: Շատերը սովորություն ունեն անգամ պատկերը շորքով (Չորերով-Պ.Դ.) ծածկել և կնքահայր դարձնել իրենց երեխաներին: Կան քահանաներ, որ պատկերներից ներկը հանում են և խառնում հաղորդության հետ (հացի և գինու) և տալիս հավատացյալներին (56): Ուրիշները տիրոջ մարմինը դնում են պատկերների ձեռքը՝ հավատացյալներին ուտեցնելու համար: Էսոն V կայսրը ժողով գումարեց և արգելեց այսպիսի գործողությունները: Այլև կարգադրեց, որ Եկեղեցիներում ցած կախված պատկերները վերցնեն և թողվեն միայն բարձր կախվածները ի խրատ և յուսումն այն անձանց, որ գիր և կարդալ չգիտեն: Պայմանով, որ հավատացյալները մոմ չպիտի վառեն և ոչ խնկարկեն պատկերների առջև: Միքանի անձինք զննունեցին ժողովը և փախան Հոռոմ, ուր և Նրանք զբաղված են ժողովի զրպարտությամբ»: Միքայել II կայսրը խնդրում է Լյուդովիկոսից ընդունել իր պատվիրակներին, որ հանձնարարական թղթով գնան պապի (57) մոտ, և նպաստել Նրանց ուղևորության¹:

Լյուդովիկոս Բարեպաշտը ծայրահեղության համակիր չէր, ոչ պատկերամարտների և ոչ էլ Նիկոն ժողովի (787 թ.), թեև հաստատված պապի կողմից: Կողմանակից էր միջին

¹ Mansi, t. XIV, 417-422.

ճանապարհի, ինչպես որ գծված էր 794 թվի Ֆրանկուրտի ժողովում: Այս ժողովն ընդդեմ էր պատկերների պաշտամունքին, բայց Ներելի էր համարում դրանք Եկեղեցիներում կախել որպես զարդարանք և կամ կրթիչք: Լյուդովիկոսը պարտք համարեց առնել պապի հաճությունը և գումարել մի նոր ժողով՝ Վերստին քննության առնելու խնդիրը: Ժողովը տեղի ունեցավ 825 թ. Նոյեմբերին) Պարիս, որն արտահայտվեց 794 թվի ժողովի իմաստով, այն է՝ դատապարտեց 787 թվի ժողովը, մյուս կողմից օրինավոր չգտավ պատկերամարտների ցանկությունը՝ վանել պատկերները Եկեղեցուց¹:

Թեոփիլոս կայսրը (829-842) (58), որ Ավգուստոս էր հայտարարված հոր՝ Միքայելի, առաջին տարին (821 թ.) մասնակից էր թերևս հոր քաղաքականության և նրա մահից հետո շարունակեց հավատարիմ մնալ նոյն քաղաքականության: Սակայն 834 թվից նկատվում է որոշ խստություններ մոլեռանդ պատկերապաշտների հանդեպ: Կարծում են, որ մասամբ նոր պատրիարքի՝ հոչակավոր Հովհաննես Քերականի կամ Յովլիլասի ազդեցությունն էր, որ զգալի էր դառնում: Նա (Հովհաննես Քերականը) [պատրիարքական] գահ բարձրացավ 832 թվին:

Ժամանակակից մատենագիրները, անտարակոյս, չափազանցնում են Թեոփիլոսի հարուցած հալածանքը: Մանավանդ որ փաստեր չեն հիշում, այլ բավականանում են միայն ընդհանուր խոսքերով: Միակ օրինակը, որ բերում են պաղեստինցի Երկու Եղբայրների՝ Թեոդորոսի և Թեոփանեսի, դեպքը է: Նրանք իրենց եռանդը ցույց էին տվել տակավին

¹ B. Simson, *Jahrbücher des fränkischen Reichs unter Ludwig dem Frommer, 2 vol (814-840)*, Leipzig, 1874-1876.

Լևոն V Հայկազնի օրով, ուստի և աքսորվել էին մայրաքաղաքից: Լևոն V-ի մահից հետո նորեն գալիս են մայրաքաղաք և սկսում իրենց քարոզը ի նպաստ պատկերների: Միքայել II-ը ևս սրանց արտաքսում է մայրաքաղաքից: Թեռփիլոս կայսեր օրով վերստին երևում են և սկսում աղմկել: Կայսրն աշխատում է սրանց խելքի բերել, բայց չի կարողանում կոտրել մոլեռանդ վանականների համառությունը: Թեռդորոս Ստուդիտեսի դափնիները հանգիստ չեն տալիս այս օտարական կրոնավորներին: Ծանր պատիժ էր վիճակված նրանց: Կայսեր հրամանով մի քանի տող խարանում են նրանց երեսին [ճակատին] և աքսորում Բյութանիա: Թեռդորոս շուտով մեռնում է, իսկ Թեռփիանես ապրում է մինչև Թեռդորա կայսրութու (59) կառավարությունը և ստանում Նիկիո Եպիսկոպոսական աթոռը: Այս խստությունը հասկանալի է դառնում, եթե ի նկատի ունենանք, որ այս խոռվարարները դրսից էին եկած և ուրեմն ինքնին կասկածելի: Կայսրը դառնացած էր այս առթիվ: Այդ դառնությունը արձագանք է գտել նրանց [Թեռդորոսի և Թեռփիանեսի] երեսին [ճակատին] գրած [խարանված] ոտանավորում, ուր ևս հիշվում է, որ նրանք օտար տեղից [Երուսաղեմից] էին եկած¹: Կայսեր դժգոհությունը ավելի ևս պիտի սաստկանար, որովհետև Երուսաղեմի, Ալեքսանդրիայի պատրիարքները միասին ժողովական թուղթ էին գրել Թեռփիլոսին՝ ի նպաստ պատկերապաշտության²:

Յալածվածներից ոմանք Լևոն V-ի ժամանակվանից մոլեռանդ վանականներ էին: Մեթոդիոս, որ ջերմ պատկե-

¹ Օտանավորը տե՛ս Vita Theodori, Migne, t. 116, 653; Theoph. Cont., 105 և այլն:

² Migne, t. 95, 345.

րապաշտ էր, բանտարկվեց ստորգետնյա նկուղում: Նա հետո բավականին մեղմացավ և անգամ վայելում էր կայսեր բարեկամությունը՝ հաստատվելով պալատում¹: Դիշելու է նաև Ղազարոս անունով (de genere Chazarus) վանականի դեպքը, որ նկարիչ էր պատկերների և չափավորությունով հրամանին՝ այլևս չպարապել իր արվեստով, սոսկալի պատժի ենթարկվեց՝ շիկացրած երկաթով ձեռքը այրեցին:

Թեոփիլոսին վերագրված բռնությունները չեն արդարանում փաստացի տվյալներով: Ստույգն այն է, որ մոլի պատկերապաշտներին արգելված էր ապրել մայրաքաղաքի մեջ, բայց ազատ էին բնակվելու քաղաքից դուրս՝ շրջակայքում: Թվում է, որ պատկերները արգելված էին միմիայն մայրաքաղաքի եկեղեցիներում, իսկ դուրս առանձին հսկողություն չկար: Մայրաքաղաքից վտարվում էին, հայածվում նաև պատկերահան վանականները:

Մատենագիրները հավատացնում են, որ Թեոփիլոսի կինը՝ Թեոդորա [Մամիկոնյանը], ինչպես և սրա մայրը Թեոկտիստե (60), Զերմեռանդ պատկերապաշտներ էին և իրենց զգացումը ստիպված էին ծածկել Թեոփիլոսից: Պալատական ծաղրածու Դեսերիսը, որ նույն չափ տգեղ էր, որքան Դոմերոսի Թերսիտեսը, մի օր մտնելով կայսրություն նշարանը նկատեց, որ նա համբուրում է սուրբ պատկերները²: Դեսերիսը հարցրեց թագուհուն, թե դրանք ինչ են: Թեոդորա պատասխանեց, որ սրանք իր փոքրիկ տիկնիկներն են, որ շատ սիրելի են իրեն: Միմոսը իսկույն վագեց կայսեր մոտ: Սա ճաշի վրա էր և հարցրեց միմոսին, թե որտեղից է գալիս: «Դայակի (մայրիկի ու ուստի մանա) մոտից,

¹ Genes., 76; Theoph. Cont., 116.

² Դեսերիսի դեպքը պատկերված է Beylié, L'Habitation Byzantine, 20:

ուր տեսա սիրուն տիկնիկներ բարձի տակ», - պատասխանեց միմոսը: Կայսրն իսկույն գլխի ընկավ, բարկացած վեր ցատկեց տեղից և գնաց կայսրուհու ննջասենյակը և սկսեց նրան նախատել կռապաշտության համար՝ վկա բերելով ծաղրածուին: Կայսրուհին ամուսնուն հանգստացնելու համար ստեց, ասելով. «Այդ այն չէ, ինչ որ կարծում ես: Ես և իմ աղախինները նայում էինք հայելու մեջ և Դենդերիսը հայելու մեջ տեսնելով մեր պատկերները կարծել է, թե տիկնիկներ են, և հիմարաբար եկել, հայտնել է քեզ»: Թեռփիլոսը ծնացրեց, թե զոհ է բացատրությունից, սակայն նրա բարկությունը նստեց: Իսկ մի քանի օր անց Թեռդորան սաստիկ ծեծել տվակ Դենդերիսին, սաստելով, որ այլևս խելքը գլխին պահի և տիկնիկների մասին ոչինչ չխոսի, որ իրեն չվերաբերող խնդիրների մեջ չմտնե և լեզվի չափս իմասա: Մի օր, երբ Թեռփիլոսը հարցրեց Դենդերիսին, թե արդյո՞ք դայակը (մայրիկը) շարունակում է համբուրել, փաղաքշել տիկնիկներին, միմոս մի ձեռքը բերանին դրավ, մյուսը՝ հետևին և ասաց. «Ամ, տեր կայսր, տիկնիկների մասին լոի՛ր, լոի՛ր»¹:

¹ Theoph. Cont., 91. Սույն բևազրի 51-րդ էջի հակառակ կողմում Ն. Աղոնցը դարձյալ բերում է Դենդերիսի մասին տվյալ պատումը, սակայն մի փոքր այլ խմբագրությամբ. «Պալատում կար մի խղճուկ մարդ՝ ոչնչով ավելի քան Յուլերոսի թերսիտեսը: Դենդերիս էր անունը՝ ծաղրածու և զվարճախոս և ապերասան, և կատակներով զվարճություն էր պատճառում Թեռփիլոսին: Մի անգամ մտնելով թագուհու ննջարանը, տեսավ, որ թագուհին համբուրում է պատկերներ և չերմեռաւդրորեն մերձեցնում աքերին: Զևացնելով, թե չէ հասկանում, հարցրեց, թե այդ ի՞նչ է. «Իմ սիրունիկ տիկնիկներն են, պարզամտում է կայսրուհին, որ ես շատ սիրում եմ»: Կայսրը ճաշում էր, երբ մոտեցավ Դենդերիս, «Ուր ես կորել, հարցրեց կայսրը, որտեղից են զալիս»: Նա էլ պատասխանեց, որ Մանայի (այսպես էր անվանում Թեռդորային) մոտից, և պատմեց, թե ինչպես էր կայսրուհին բարձի տակից հանում տիկնիկները»:

Նույնպիսի մի դեպք պատմում են Թեոկտիստեի՝ կայսրուհու մոր, Վերաբերյալ: Թեոկտիստ ապրում էր իր սեփական *Gastria* կոչված տանը: Կարծում են, որ այս տունը գտնվում էր Սամարիա թաղում, այժմյան ավեր *Sanjakdar* մզկիթի տեղ, որ Յայոց Ա. Գևորգ Եկեղեցուց ոչ հեռու է: *Gastria* [հունարեն] նշանակում է ծաղկաման, որպես թե Ա. Յեղինե (61) Երուսաղեմից բերել էր այն ծաղիկները, որ բուսած էին այնտեղ, ուր Ա. Խաչը էր գտել, և տնկել էր ծաղկամանով¹:

Հաճախ էին իրենց տատին՝ Թեոկտիստեին, այցելության գալիս Նրա թոռները՝ Թեոդորայի աղջիկները, թվով հինգ՝ Թեկլա, Աննա, Անաստասիա, Պուլխերիա, Մարիա (62): Թեոկտիստեն սովորեցրել էր Նրանց պաշտել պատկերներ՝ հակառակ հոր ուղղության: Նա մի արկդ ուներ՝ լի զանազան սրբերի պատկերներով: Երբ թոռները գալիս էին, հանում էր պատկերները, մոտեցնում Նրանց երեխն և քսում շրջունքին: Մի անգամ հայրը հարցնում է երեխաներին, թե ինչ է տվել տատը, և ինպէ՞ս են ժամանակ անցկացրել: Մեծ աղջիկները հասկանում են և լոռում, իսկ Պուլխերիա, որ փոքր էր, պատմում է, թե ինչպես տատիկը հանեց արկդից բազմաթիվ տիկնիկներ և կպցրեց իր և իր քույրերի երեխն և շրջունքին: Թեոփիլոսը զայրացավ, բայց քաշվեց բռնանալ թագուհու մոր Վրա, որ ընդհանուր հարգանք էր վայելում բարեպաշտության համար²: Այս դեպքից հետո կայսրն աղջիկներին այլևս այստեղ հաճախ այցելել չէր թողնում:

¹ յաստրա: Հավանական է, որ այստեղ նախապես պարտեզ է եղել, ջրառատ տեղ է:

² Թեոկտիստի նկարը, թե ինչպես պատկեր է տալիս Պուլխերիային, մինչդեռ մյուս քույրերը կանգնած են եղել, տե՛ս *Beylie*, op. cit., 56, *Skylitzes*:

4. ՊԱՏԿԵՐԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՎԱԽԱԾԱԸ

Թեոփիլոս մեռավ 842 թվի հունվարի 20-ին: Թագաժառանգը (63) դեռ անչափահաս էր, ուստի մեռնող կայսրը մի քանի խնամակալներ էր նշանակել: Նախ ազդեցիկ գորավար, սպարապետ Մանուել [Մամիկոնյանին], որ կայսրուիու հորեղբայրն էր (64), այնուհետև Թեոկտիստոս Ներքինիին և Վարդ [Մամիկոնյանին] (65): Կայսրուիու եղբորը¹: Սրանք պետք է խնամեին թագաժառանգ Միքայելին և Թեոդորա կայսրուիու հետ միասին վարեին պետության գործերը միևնույն ժառանգի չափահասությունը:

Մի տարի չանցած՝ 843 թվի մարտին, կայացավ եկեղեցական ժողով, ուր որոշում են վերականգնել պատկերապաշտությունը: Թեոդորա կայսրուիին այս գործի պահով դասված է սրբերի շարքը, որ տոնվում է հոկտեմբերի 13-ին: Պատմության առեղծվածային էջերից մեկն է պատկերի պաշտամունքի վերականգնումը մի այսպիսի ժամանակ, եթե կարծես երկար ջանքերից հետո հաստատված էր հակառակ ուղղությունը 815 թվից սկսված: Հարցի քաղաքական կողմը թաքնված է մեր աչքից: Ժամանակակիցները տրամադիր են դա բացատրելու Թեոդորայի և իր ընտանիքի բարեպաշտությամբ: Թեոդորայի և իր մոր՝ Թեոկտիստեի, տիկնիկների թեթևամիտ զրույցները թվում են, թե հորինված են հետին թվով՝ նրանց պատկերապաշտությունը փաստաբանելու

¹ Վարդը հիշվում է միայն Թեոփիանեսի Շարունակողի մոտ. Theoph. Cont., 148:

համար: Ամեն կերպ աշխատել են ցույց տալ, որ բոլոր այն անձերը, որ մասնակից են դարձել պատկերապաշտության հաստատման, այլ շարժառիթ չունեին, քան կրոնական զգացումը: Մասնուելի մասին հերյուրված է մի պատմություն, որպես նրան Ներշնչողները եղել են Ստուդիոնի վանականները: Մասնուելը հիվանդանում է, և վանականներն իրենց աղոթքներով բժշկում են նրան և պարտադրում, որ ի տրիտուր վերականգնե պատկերները¹: Մի ուրիշ գրուցի համեմատ, հիվանդացողը ոչ թե Մասնուելն էր, այլ նրա կինը՝ Հեղինեն, և բուժողը՝ Նիկողայոս վանականը, նույն Ստուդիոնի միաբանությունից²: Հանգիստ չէ թողված և հանգուցյալ կայսրը՝ Թեոփիլոս: Նա որպես թե մահվան անկողնում, նախքան աչքերը փակելը, ընդմիշտ զղացել է և պատվիրել Թեոդորային ժողով գումարել և ուղղել իր մոլորությունը, վերահաստատելով պատկերները: Անհիմն հերյուրանց: Արդարն, բավական է հիշել այն, ինչ որ պատմվում է Թեոդորայի մասին, որ սա տատանվում էր հարել իր խորհրդակիցներին, կամենալով պաշտպանել իր ամուսնու քաղաքականությունը: Թեոդորան իր ամուսնու մասին այն կարծիքն ուներ, թե Նա խորաթափանց միտք էր և գիտեր ինչ որ հարկավոր էր անել, և այժմ «πῶς τῶν ἔκείνου διαταγμάτων ἀμνημονήσαντας εἰς ἐτέραν διαγωγὴν ἐκτραπείημεν, ինչպես մոռանալով նրա կարգավորությունը, ընդունենք մի ուրիշ ուղղություն»³:

Ակներև է, որ Թեոդորան այլ համոզմունք չէր կարող ունենալ, քան իր երկրպագելի ամուսինը: Հետևապես, ոչ նրա

¹ Theoph. Cont., 148-149.

² Vita Nicolai Studitae, Migne, t. 105, col. 916.

³ Genes., 80.

և ոչ էլ նրա հորեղբոր՝ Մանուել [Մամիկոնյանի] Ենթադրյալ բարեպաշտությունը չէր կարող հիմք ծառայել նոր Եկեղեցական ուղղության: Ուրիշ մեկնություն է որոնելու:

Թեոդորայի շրջապատը կազմում էին նախ խնամակալ-ները՝ Թեոկտիստոս և Մանուել, ապա՝ Մեթոդիոս Եպիսկոպոսը, որ Թեոփիլոսի օրով ապրում էր պալատում և Թեոդորայի հարազատները՝ մայրը, Եղբայրները և քույրերը (66): Ժամանակակից մի հեղինակ Թեոկտիստոսին է համարում գլխավոր թելադրիչը նոր Եկեղեցական քաղաքականության¹: Գեւեսիոս ավելացնում է նաև Մանուելին², իսկ Թեոփանեսի ծարունակողն այդ պատիվը Վերագրում է միայն Մանուելին³: Մի ուրիշ տեղեկությամբ, նախաձեռնությունը գալիս է Օլիմպոս լեռան ճգնավորներից: Նրանցից Յովհաննիկ(իոս), որ կանխասացության շնորհ ուներ, Արշակի (Arshakies) և Նիկոմեդիայի Եպիսկոպոս Եսայիի հետ թելադրում են Մեթոդիոս Եպիսկոպոսին, իսկ սա կայսրուհուն՝ ի նպաստ պատկերների⁴:

Միքայել Մինկելլոսի վարքի մեջ ասված է, որ Յովհաննիկ(իոս)ը կայսրուհու և ծերակույտի հարցին ի պատասխան, Մեթոդիոսին է հանձնարարում որպես պատրիարք: Միևնույն ժողովրդական թեկնածուն Միքայելն էր⁵:

¹ Georg. Mon., 811. ὑποθίκη δὲ καὶ παραινέσει θεοκτίστου κανικλείου καὶ λογοθέτου.

² Genes., 78.

³ Theoph. Cont., 148.

⁴ De Theophilii, Imperatoris absolutione, p. 25. "Analecta Byzantino-russica", edidit W. Regel, Petropoli, 1891.

⁵ Vita Michaelis Syncelli, տե՛ս «Известия», Т., XI, 227 (1906).

Յավանական այն է, որ գործի ներշնչողներն էին Թեոկտիստոս և Մեթոդիոս Եպիսկոպոս¹: Վերջինս գիտում անձ էր, բայց բարոյական նկարագիր չկար: Ակզբում կատաղի պատկերապաշտ, սակայն հաշտվում է Թեոփիլոսի պես մոլի պատկերամարտի հետ և ապրում նրա պալատում: Թեոփիլոսի մեռնելուց հետո, աչք ունենալով պատրիարքական գահին, նորեն հարում է պատկերապաշտության: Թեոկտիստոս ներքինի էր: Սա էր կործանել Լևոն V [Յայկազնին]: Նա իր առանձնաշնորհ դիրքը պահպանել էր ինչպես Միքայել II, այնպես էլ Թեոփիլոս կայսրերի օրով և հասել դրոմոսի լոգոթետության: Թեոփիլոսի մահվամբ, Թեոկտիստոսի դրությունը կարող էր խախտվել: Յայերը, որ շրջապատել էին գահը, իիմ չունեին սիրելու Թեոկտիստոսին: Սա իր դրությունը ապահովելու համար որոնում է նեցուկ և այն գտնում պատկերապաշտների բանակում: Պատկերապաշտները գլխավորապես հույն վանականներն էին: Պատկերամարտությունը՝ վերսկսած Լևոն V Յայկազնի ձեռքով, ավելի համակիրներ ուներ հայերի մեջ:

¹ Մեթոդիոս Միքայելացի. Կ. Պոլսի վակերից մեկի վանահայր: Պատկանում է այն վանականների թվին, որ Լևոն V-ի օրով՝ 815 թվին, փախել էին Հռոմ, և այնուհետև պատի միջամտությամբ Միքայել II-ի օրով Վերաբարձել հետ՝ պապական դավանաբանական թղթով: Սակայն նույն Միքայելի կարգադրությամբ 821 թվին ձերբակալվեց դավանաբանական վեճերի համար և ինը տարի՝ մինչև 829 թվի հոկտեմբերը, մասց բանում Նիկոմեդիո ծոցում գտնվող Ս. Անդրեաս Առաքյալի կղզում Akritas = Տուզլու - Բուրնու հրվանդանից ոչ հեռու (Vita Meth., I, 5, 8): Թեոփիլոս կայսեր կարգադրությամբ Մեթոդիոս Եպիսկոպոսն արգելահակվեց Ալտիգոնսի կղզում (Antigoni), սակայն շուտով արժանացավ կայսեր բարեհաճորդյանը և նրա գիտությամբ գաղտնի տեղափոխվեց պալատ (Gen., 76; Theoph. Cont., 116): Սահացել է 847 թվի հունիսի 14-ին:

Թեոկտիստոսը նախ իր կողմն է ձգում Մեթոդիոս Եպիսկոպոսին, անշուշտ, գայթակղեցնելով պատրիարքական գահի ակնկալությամբ: Երկուսը միասին սկսում են համոզել Թեոդորա թագուհուն, և հավատացնում են, որ գահը, տունը՝ և նրա որդին՝ Միքայելը, վտանգի մեջ են: Ավետիքը, անշուշտ, պրոտոստրատոր, մագիստրոս, սխոլերի դոմեստիկոս, նշանավոր զորավար Մանուել Մամիկոնյանի՝ թագուհու հորեղբոր, և կեսար Վարդ Մամիկոնյանի՝ թագուհու եղբոր, հասցեին էր, որոնք բավականին ազդեցիկ էին տիրանալու գահին: Թեոկտիստոսն արդեն հաջողել էր կործանել պատրիկ Թեոփորոս խորհրդավոր անձին: Թեոփիլոս մահվան անկողնում հրամայեց գլխատել նրան, անշուշտ, Թեոկտիստոսի նենգավոր շշունչի ազդեցությամբ¹:

Թեոկտիստոս իրեն օգնական ուներ և սխոլերի դոմեստիկոս Պետրոնաս [Մամիկոնյանին]՝ թագուհու և կեսար Վարդի եղբորը: Ազատվելով ամենավտանգավոր ախոյաններից՝ Թեոկտիստոս պիտի ջանար թուլացնելու գահի շուրջը վիստացող ազդեցիկ հայերի հեղինակությունը: Այս նպատակով է, որ նա հարուցեց պատկերների խնդիրը, երկի հուսալով, որ հայերը կընդդիմանային և կկորցնեին ժողովըրդի աջքում իրենց մեծ հոչակն ու հմայքը:

Թեոկտիստոսի հաշիվները մասամբ միայն արդարացան: Դայ դեկավար ուժերը զիջան պատկերների խնդրում, պահեցին իրենց դիրքը և ի վերջո տապալեցին Թեոկտիստոսին (67):

¹ Թեոփորոս ծագումով մեծագարմ պարսիկ էր (միգուցե՛ պարսկահայ), որ ամուսնացած էր Թեոփիլոս կայսեր քրոջ հետ: Նրա մասին տես Sym. Mag., p. 646; Georg. Mon., p. 810; Leo Gramm., p. 227-228:

Եկեղեցական ժողովի նախապատրաստությունները տևեցին մի տարի: 843 թ. մարտ ամսին [11-ին] կայացավ մեծ դատաստանը: Ժողովը գահազրկեց Հովհաննես է Զերական պատրիարքին և 843 թ. մարտի 11-ին նրա տեղ ընտրեց Մեթոդիոսին (843-847): Մատենագիրների տեղեկությամբ, կայսրութին Հովհաննեսից պահանջեց միանալ ժողովականներին, սպառնալով այլապես գահընկեց անել¹: Սակայն Հովհաննես մնաց հաստատ իր համոզման՝ յամոթ յուր բոլոր թշնամիներին, որոնք ամեն ջանք ու ճիգ էին թափել սկացնելու նրա հիշատակը: Մեթոդիոս, որ Թեոփիլոսի օրով կեղծ, թե անկեղծ պատկերամարտ էր, չդժվարացավ համակերպելու նոր կացության՝ ամեն ինչ զոհելով պատրիարքական գահը գրավելու անհագուրդ փափագին:

Հովհաննես պատրիարքին գահընկեց հայտարարելուց հետո, Կոստանդին Հայը², որ գիշերապահ գնդի (հսկման

¹ Theoph. Cont., 151; Georg., 811; Sym. Mag., 647.

² Ըստ Սիմոն Մագիստրոսի, դրունզար Կոստանդին τῆς βίγλας Թովմաս պատրիկի և Վիգլայի դրունզար Գենեսիոսի հայրն էր օ πατὴρ Θωμᾶς πατρικίου καὶ Γενεού (=Theod. Mel., 174=Leo Gram., 249):

Այս Գենեսիոս էր մάγισտրոս՝ Մագիստրոս Լուս VI-ի օրով (տե՛ս C. de Boor, Zu Genesios. «Byzantinische Zeitschrift», Bd. 10, 1901, p. 62), իսկ Թովմաս՝ լոգորետն ու ծրածու: Այս Թովմասի որդին էր պատմաբան Գենեսիոս (Genesios), որ էր քարտուղար χαրտուլարίօս օ ἐπὶ τοῦ κανικλείου, Կոստանդին VII Ծիրանածին ժամանակ: Իր գործը գրել է 944-948 թվականների ընթացքում:

Կոստանդին (842)

•

Թովմաս

Գենեսիոս (886-911)

•
Գենեսիոս պատմագիր (948)

գնդի) դրունգարն էր, իրաման ստացավ մի քանի զինվորականների հետ գնալ պատրիարքարան և այնտեղից հեռացնել Յովհաննեսին: Սակայն պատրիարքը դանդաղում էր հեռանալ: Եվ երբ Վարդը գնաց իմանալու պատճառը, Յովհաննես գանգատվեց, որ զինվորներն իրեն հետ վարվել են կոպտաբար և անգամ վիրավորել և ցուց տվավ սուստրահար Վերքը: Թեովհաննեսի ծարունակողը պատմում է, որ Յովհաննեսն ինքն էր իրեն վիրավորել, մեկ այլ աղբյուր հիշում է, որ եղունգի փոքր դանակով էր իրեն վիրավորել¹: Սակայն մի ուրիշ աղբյուր վկայում է, որ Յովհաննեսն այնքան էր հուզված դեպքերից, որ իրոք ցանկացել էր վերջ տալ իր կյանքին²:

Այս հակասական տեղեկություններից դժվար է վերահսու լինել ճշմարտության: Թվում է, որ զինվորներն իրոք վիրավորել էին հայրապետին իրենց բիրտ վարմունքով, ինչպես որ Ենթադրում են³:

Ժողովականների հեղիեղուկ և ճկուս բարոյականը փայլում է մանավանդ, երբ գործը հասնում է թեովիլոս կայսեր անձին, արդյո՞ք նզովել նրա հիշատակը, նման մյուս բոլոր պատկերամարտների, որոնք ժողովի կողմից արժանացան մեծ անեծքի: Ժողովականները ուզում էին մի կերպ փրկել կայսեր հիշատակը ի հաճույս թագուհու: Եվ ահա մի շաք առասպեկներ են հերյուրում արդարացնելու համար իրենց ապօրինի վարմունքը: Նախ՝ թեոդորա կայսրուհին հայտնում

¹ Acta Davidis, 248.

² Theophanes, De exilio S. Nicephori, Migne, t. 100, col. 164.

³ G.Finlay, History of the Byzantine and Greek Empires from 716-1453, London, 1906. Schlässer, Geschichte des Bilderstürm. J.B.Bury, A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I, London, 1912, p. 148. „History of Greece., vol. II, 1876.

է ժողովին, որ իր ամուսինը մեռնելիս զղացել է և վերջին շունչը տվել է Քրիստոսի պատկերը շրթունքներին¹: Պատմում են նաև, որ թագուհին գաղտնի խոսակցություն է ունեցել քանի մի ազդեցիկ վանականների հետ, ոչ միայն Մեթոդիոսի, այլև լեսբոսի Սիմեոն Սյունականի, նրա եղբոր՝ Գեորգի հետ և ասել, որ կայսրը աջահամբյուր (ευјlogίνα) է թողել Նրանց համար, եթե միայն ընդունեն Նրան որպես ուղղափառի: Սիմեոնը կոտրտվելուց հետո համաձայնում է²: Սիմեոնը դուրս է բերած այստեղ որպես հեղինակավոր ուն, որ վիճում է Յովիաննես Քերականի հետ Թեոդորա կայսրուհու և Սիքայելի Ներկայությամբ, և որ նա է, որ հաջողեցնում է Մեթոդիոսի ընտրությունը և ինքն էլ իբրև թե ստանում է սինկելլոսի պաշտոն պատրիարքարանում³:

Ուղղափառության մասին ճառող այս հոգևորականների համար խիստ բնորոշ է Նրանց կաշառակերությունը և անձնական շահագրգությունը: Թեոփիլոսի հոգու ազատ արձակման վերաբերյալ մի ամբողջ գրություն է հասել մեզ, որ պատմվում են բոլոր մտացածին գրուցները, որ պատրաստել էին սուրբ հայրերը Թեոփիլոսին անմեղ հոչակելու:

Թեոփիրոսի սպանությունից հետո Թեոփիլոս ծանր հիվանդ էր և խիստ անհանգիստ: Իբրև Թեոկտիստոս ծածուկ կրում էր Վզից կախ Տիրոջ պատկերը: Թեոփիլոս մի օր Նկատեց պատկերը և նշան արեց, որ Թեոկտիստոս մոտենա իրեն: Թեոկտիստոս դողում էր Երկուուից, կարծելով որ իրեն սպասում է Թեոփիրոսի բախտը: Բայց անչափ զարմացավ, երբ Թեոփիլոս բռնեց պատկերը և տարավ շրթունքներին և իսկույն զգաց թեթևություն իր ցավերին: Ամուսնու հոգեվար-

¹ Theop. Cont., 153.

² Acta Davidis, 244.

³ Անդ, 250:

քին թագուհին մոտեցրեց Նրան համբուրելու Հիսուս Քրիստո-
սի և Ս. Կոյսի պատկերները: Մի այլ զրուցի համաձայն,
թագուհին երազ է տեսնում, թե ինչպես Թեոփիլոսին շղթայ-
ված Ներկայացնում են մի մեծ մարդու, որ գահի վրա էր
նստած և ճակատին կրում էր Քրիստոսի Նկարը: Թագուհին
սկսում է լալ և աղերսել իր ամուսնու համար: Դատավորն
անմիջապես հրամայում է Թեոփիլոսին պահող հրեշտակնե-
րին՝ արձակել Նրա շղթաները¹:

Մի ուրիշ առասպել. Մեթոդիոս գրեց բոլոր հերետիկոս
կայսրերի անունը մի գրքի մեջ և դրեց սեղանի վրա: Թեոփի-
լոսի անունը ևս մտցրած էր գրքի մեջ: Մեթոդիոս երազ է
տեսնում, թե ինչպես մի մարդ Նրան ասում է, որ Թեոփիլոսին
Ներում է շնորհված: Արդարև, երբ մոտենում է սեղանին,
վերցնում է գիրքը, տեսնում է, որ Թեոփիլոսի անունը այլև
չկար և Նրա տեղ բաց էր²:

Պատկերների վերականգնման հանդիսավոր տոնը
կատարվեց 843 թվի մարտի 11-ին՝ Մեծ պահոց առաջին կի-
րակին: Ամեն կողմից մայրաքաղաք թափվեցին կրոնավոր-
ներ շրջակա մենաստաններից՝ ահագին բազմությամբ: Գի-
շերային հսկումը կատարվեց մայրաքաղաքի Վլախեռնա
թաղամասում գտնվող Ս. Կոյսի (Աստվածածնի) Եկեղեցում:
Կիրակի առավոտյան կայսրուհին, մասուկ կայսրը (68) և ծե-
րակուտականները՝ պատրիարքի և Եկեղեցական առաջ-
նորդների ահագին թափորով շարժվեցին դեպի Ս. Սոփիա,
Խաչերով, պատկերներով և ջահերով:

Ժամանակակից մատենագիրները առասպելների հետևից
ընկած անփույթ են գտնվել Նկարագրելու մեջ երկու բանակ-

¹ De Theoph. absolutione, 32, տե՛ս „Analecta Byzantino-russica..”

² Անդ:

Ների վերջին մրցությունը և հաղթանակը: Պատկերամարտ-ների դիմադրության մասին ոչինչ չգիտենք: Գործն այսպես է ներկայացրած, կարծես պատկերապաշտների հակառակորդները իսկույն անհետացել էին: Սակայն ինչ-ինչ նշան-ներից երևում է, որ դիմադրություն եղել է: Բավական է հիշել Մեթոդիոսի խայտառակ դեպքը: Պատմում են, որ պատկերամարտները դրդել են մի կնոջ գանգատվելու, որ Մեթոդիոսը գայթակղեցրել է նրան, մինչև անգամ որդի է ունեցել: Պաշտոնական քննություն է նշանակվում: Մեթոդիոս ուրիշ միջոց չէ գտնում արդարանալու, քան բաց անելու (մերկաց-նելու) իր ամոթանքը (մերկությունը) և ցույց տալու, որ ինքը մարմնապես անընդունակ էր այն հանցանքին, որ վերագրո-վում էր իրեն: Այնուհետև պատվական հայրապետը, առանց ամաչելու, բացատրում է, որ Յոհոմ եղած ժամանակ մարմ-նական ցանկությունն այնպես էր բուռն այրում, տոչորում ի-րեն, որ ստիճաված Պետրոս Առաքյալից օգնություն աղերսեց: Եր աղոթքների շնորհիվ ևա երազում տեսավ Առաքյալին, ո-րի հրաշագործ շոշափումը ազատեց մարմինը և միտքը այ-լանդակ կրքերի և տարփանքի խառնումից: Կինն էլ իբրև թէ խոստովանում է ողջ ճշմարտությունը, որ ինքը խաղալիք է եղել թշնամիների ձեռքին և, որ այս ամբողջ պատմությունը շինձու էր: Գենեսիս, որ պահել է այս պատմությունը, հայտ-նում է, որ կինը Մետրոփանեսի մայրն էր, որ հետո դարձավ Զմյուռնիայի եպիսկոպոսը¹:

Պատկերամարտության հիմնական կառույցները վե-րացան, իսկ նրա մնացորդները դատապարտվեցին 869 թվի ժողովում² (69): Սակայն հաղթությունը բացարձակ չէր: Պատկերամարտությունը թողեց իր հետքերը: Նրա ազդե-

¹ Genes., 83-84.

² Mansi, t. XVI, 389.

ցությամբ էր, որ Եկեղեցուց վերացան քանդակագործ պատկերները: Լուսամիտ և կիրք հասարակությունը ընդդեմ էր պատկերների պաշտամունքին, բայց ընդունում էր նրանց գործածությունը Եկեղեցիներում, սակայն առանց պաշտամունք մատուցանելու: Մի տեսակետ, որ պարզ արտահայտված է Միքայել II Կակազի նամակում առ Փրանկների կայսր Լյուդովիկոս I Բարեպաշտը և որը լուրջ պատկերամարտների տեսակետն էր: Վեճը միշտ տանում է դեպի ծայրահեղություն, երկու կողմն էլ մեղանչում էին՝ չափազանցության հասցնելով իրենց վերաբերումը դեպի պատկերները:

Քրիստոնեական] Եկեղեցին, որպես արևելյան հաստատություն, պիտի խորշեր աստվածայինի մարմնավոր արտահայտությունից: Սակայն արևմուտքի համար, որ սովոր էր հելլեն արձանագործության հրաշակերտ հիշատակարաններին, որ ներկայացնում է հեթանոսական աստվածներ, հասկանալի է, խոտելի չէր պատկերագրությունը: ճշմարտությունը միշին ուղու վրա էր՝ ՊԱՏԿԵՐԱՆԱՐԳՈՒԹՅՈՒՆ և ոչ ՊԱՏԿԵՐԱՊԱՇՏՈՒԹՅՈՒՆ (70):

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Արևելաքրիստոնեական աստվածաբանական գիտակցությունը զատորոշում է պատկերի ընկալման հիմն մակարդակ՝ ուսուցողական, նշանագիտական, նվիրական-խորհրդապաշտական, ծիսական և գեղարվեստական, տես R.R. Ենչկօվ, *Из истории византийской эстетики*, „Византийский временник”, 1976, № 37, стр. 187:
 2. Դա Տիրոջ չորրորդ պատվիրանն էր Մովսեսին. «Վերեւում երկնքում, Ներքեւում երկրի Վրայ, եւ երկիր խորքի ջրերի մէջ եղած որուէ բանի նմանութեամբ քեզ կուռքեր չպիտի կերտես» (Ելք, ի 4):
 3. Եվիրի ժողով, համաքրիստոնեական առաջին ժողովներից մէկը, որ իրավիրվել է Իսապանիայի Եվիրաքաղաքում, 306 թվականին: Ժողովն ընդունել է 81 կանոն, որոնց մի մասը վերաբերում էր պատկերների խնդրին:
 4. Եվսեբիոս Կեսարացի (260-339), հույն ականավոր Եկեղեցական գործիչ, պատմագիր,Պաղեստինյան Կեսարիայի Եպիսկոպոս (311-339): Հեղինակ է «Քրոնիկոն» («Ժամանակական կանոններ»), «Եկեղեցական պատմություն», «Կոստանդին կայսրի վարքը» և բազմաթիվ դավանաբանական աշխատությունների: Մասնակցել է Կտակարանների կեսարյան բնագրի կազմմանը:
 5. Կոստանդին Սեծ, խոսքը Հռոմի Կոստանդին I (Կոստանդիանոս) կայսեր (306-337) մասին է: 325 թվականին Նի-

կիայում գումարել է Առաջին տիեզերական ժողովը, որը դատապարտել է արիոսականությունը:

6. Բարսեղ Մեծ, Բարսեղ (Վասիլ) Կեսարացի (329-379), մատենագիր, աստվածաբան, Եկեղեցական ականավոր գործիչ: Կեսարիայի արքեպիսկոպոս (370-379): Հեղինակել է բազմաթիվ երկասիրություններ, որոնցում խրախուսել է կուսակրոնությունն ու վասականությունը: Հետևողականորեն պայքար է մղել արիոսականության դեմ: Ն. Ադոնցը և այլ հայագետներ Բարսեղ Մեծին վերագրում են հայկական ծագում (տե՛ս Ն. Ադոնց, Գրիգոր Պարթևի Հարցարանը և Եղիշիկ, «Հայրենիք», ամսագիր, Բոստոն, 1928, N 7, էջ 75):
7. Միտքը առկա է նաև Յովիան Օձնեցու (+728), Անանիա Սանահնեցու (XI դար), Ներսես Ծնորհալու (+1173) և այլոց երկերում, տե՛ս «Յովիաննու Իմաստասիրի Աւձնեցոյ Մատենագրութիւնը», Վենետիկ, 1833, էջ 40, նաև՝ «Նոր բառգիրք Հայկագեան լեզուի», հատ. Բ, Վենետիկ, 1837, էջ 385, 398:
8. Վրթանես, Նկատի ունի VI դարի երկրորդ կեսի հայ նշանավոր մատենագիր, Եկեղեցական գործիչ Վրթանես Քերթողին: Հեղինակ է բազմաթիվ երկերի, որոնց մեջ գլխավորը «Յաղաս պատկերամարտից» գործն է: Այստեղ հեղինակը դատապարտում է պատկերամարտությունը և հիմնավորում պատկերների օգտագործման անհրաժեշտությունը, այս մասին մանրամասն տե՛ս Երվ. Մելքոնյան, Վրթանես Քերթողը և պատկերամարտությունը, «Էջմիածին», 1970, N Զ-Է, էջ 89-90; Ս. Տեր-Ներսեսյան, «7-րդ դարի մի երկ նվիրված պատկերների պաշտպանությանը» հեղինակի «Հայ արվեստը միջնադարում»

- գրքում, Երևան, 1975, էջ 7-30; Յ. Ջյոսեյան, Դրվագներ հայ միջնադարյան արվեստի աստվածաբանության, Ս. Էջմիածին, 1995, էջ 114-132:
9. Արգար թագավոր, Օսրոենի հայ-ասորական միացյալ թագավորության գահակալ Արգար V (Մ.թ.ա. I դ. Վերջ-մ. թ. I դ. կես): Ավանդության համաձայն, Նամակագրական կապ է ունեցել Յիսուս Քրիստոսի հետ: Ծանր հիվանդությունից բռնվել է Թաղեռն Առաքյալի կողմից Եղեսիա բերված Յիսուս Քրիստոսի պատկերի շնորհիվ:
 10. Պատմագիր Եվագրիոս, Խոսքը Վերաբերում է Նշանավոր իրավաբան, Եկեղեցական գործիչ ու պատմագիր Եվագրիոս Սքոլաստիկոսին (535-VI դ. Վերջ): Յեղինակել է վեց գրքերից բաղկացած «Եկեղեցական պատմություն» Երկասիրությունը, որն ընդգրկում է 431-593 թթ. իրադարձությունները:
 11. Ակնարկում է Սասանյան Խոսրով I Անուշիրվան թագավորի կողմից Եղեսիան գրավելու 544 թվականի անհաջող փորձը:
 12. Խոսքը Կ. Պոլսի կայսերական պալատի Տրույյան դահլիճում իրավիրված Եկեղեցական ժողովի միասին է, որը քննարկեց ոչ թե դոգմատիկ, այլ կարգապահական, կազմակերպչական հարցեր:
 13. Խոսքը բյուզանդական պատմիչ Թեոփանես Խոստովանողի (760-818) մասին է: Յեղինակ է «Ժամանակարություն» Նշանավոր Երկասիրության, որն ընդգրկում է 284-813 թթ. անցքերը:
 14. Փիլոքսենոս (Զսենայա, V դ. կես-523), Եկեղեցական Նշանավոր գործիչ, մտածող, մատենագիր: Իրականացրել է Նոր Կտակարանի ասորերեն թարգմանությունը:

- Ծայրահեղ միաբնակ, նզովելով մերժել է Քրիստոսի երևութական մարմինն ընդունելը:
15. Ակնարկում է VI դարի ասորի մատենագիր, Եկեղեցական գործիչ, Յովհան Եփեսացուն (507-586): Եփեսոսի Եախ-կոպոս: Յեղինակ է «Եկեղեցական պատմություն» Նշանավոր աշխատության, որն ընդգրկում է մ.թ.ա. I դ.-մ.թ. 585 թվականի դեպքերը:
 16. Խոսքը 2-րդ Նիկիական պատկերամարտական ժողովի մասին է:
 17. Սեվերոս (Սեվերիանոս) Անտիոքացի, Անտիոքի պատրիարք (512-518): Միաբնակների հիմնական առաջնորդ-ներից ու գաղափարախոսներից: 518 թվականին Յուստինոս I կայսեր կողմից գրկվել է պատրիարքական աթոռից և աքսորվել Ալեքսանդրիա:
 18. Պետրոս Անտիոքացի (Թափիչ), մականվանյալ «Գայլ», Անտիոքի պատրիարք (471, 475-478, 485-488): Միաբնակության հիմնավորողներից ու ակնառու առաջնորդներից մեկը:
 19. Եվտիքյաններ, Եվտիքեսական հերձվածողական վարդապետության հետևողներ: Ուսմունքի հիմնադիրն է Կ. Պոլսի վանքերից մեկի վանական Եվտիքես Կոստանդնուպոլսեցին, Ալեքսանդրիայի ընդդիմադիր հոգևորականության դրածոն մայրաքաղաքում: 431 թ. Եփեսոսի տիեզերական ժողովում հանդես է Եկեղեցականության դեմ: Փորձել է հիմնավորել, թե Քրիստոսը, մարդկային բնության համաձայն, մարմին չի ունեցել, այլ այնպիսի, ինչպես կար մարդկանց ստեղծագործությունից առաջ՝ աստվածային և հավիտենական: Եվտիքեսի ուսմունքը դատապարտվել է Քաղկեդոնի տիեզերական IV

ժողովում, իսկ ինքը հայտարարվել է հերձվածող և Ենթարկվել բանադրանքի:

20. Բեսեր (Բեշեր, Բշիր) Ուրացող, բյուզանդացի պատրիկ, որ Ասորիքում ռազմական գործողություններից մեկի ժամանակ գերի էր ընկել արաբների ձեռքը և ուրանալով ընդունել մահմեդականություն: Գերությունից ազատվելուց հետո ծառայության է անցել Լևոն III-ի մոտ՝ դառնալով վերջինիս պատկերամարտ քաղաքականության հիմնական գործակիցն ու կիրառողը:
21. Փիլիպպիկոս Վարդան (Վարդան Փիլիպպիկոս), Բյուզանդիայի կայսր (711-713), հավանաբար Մամիկոնյան ընտանիքից: Հուստինիանոս II և Տիրերիոս III կայսրերի օրոք գորավար: Հենվելով փոքրասիական պրովինցիաների և հատկապես հայ ազնվականության ու զինվորականության վրա՝ փորձել է գրավել գահը, սակայն չի հաջողվել և աքսորվել է Խերսոնես: 711 թվին բանակը նրան հոչակել է կայսր: Գործոն մասնակցություն է ցուցաբերել Եկեղեցական կյանքին: 712 թ. հրավիրել է Եկեղեցական ժողով, որը նզովեց միակամականների (մոնոթելիստների) դեմ գումարված տիեզերական VI ժողովը: Կարգալույծ է արել Կ. Պոլսի Կյուրոս պատրիարքին և Նրա փոխարեն նշանակել Հովհաննես Զ-ին (712-715): 715 թ. գահընկեց է արվել և կուրացվել:
22. Հովհան (Մանսուր) Ոսկեհոս Դամասկացի (մոտ 675-749), աստվածաբան, բանաստեղծ, պատկերապաշտության խոշորագույն տեսաբաններից: Ս. Մաքքայի վանքի (Սիրիա) միաբան, Երուսաղեմի պատրիարքի խորհրդական: Խստորեն քննադատել է Լևոն III կայսեր Եկեղեցական քաղաքականությունը և տեսականորեն հիմնավորել

- պատկերապաշտությունը: Յեղինակ է «Իմացության աղբյուրը» փիլիսոփայական երկասիրության: Կ. Պոլսի 754 թ. Եկեղեցական ժողովի կողմից Ենթարկվել է բանադրանքի:
23. Բանի մարմնավորման և մարդացման շնորհիվ սրբանկարչության «իրավունքները» պաշտպանում է նաև Յովիան Օծնեցին, տե՛ս Յ. Զ. Ջյուտյան, նշվ. աշխ., էջ 133-134:
 24. Սրբազն պատկերներին տրվելիք հարգանքի ու պաշտամունքի այսօրինակ տարրերակում առկա է Յովիանես Սարկավագ Իմաստասերի (+1129) մատենագրության մեջ, տե՛ս Յ. Գ. Զ. Սահակեան, Յաղագս բարեխօսութեան սրբոց և զնշխարս նոցա եւ զպատկերս Մեծարելոյ, Վենետիկ, 1852, էջ 357; Յ. Ջյուտյան, նշվ. աշխ., էջ 148-149:
 25. Կոստանդին V Կոպրոնիմոս, Բյուզանդիայի կայսեր (741-775): Ծարունակել է հոր՝ Լևոն III Խաչվարու պատկերամարտական քաղաքականությունը: 754 թ. Եկեղեցական ժողովում պաշտոնապես դատապարտել է պատկերապաշտությունը և սկսել հալածել ընդդիմադիր վանականությանը, փակել է տվել հարյուրավոր վանքեր: Յանդուրժողական վերաբերմունք է ցույց տվել աղանդավորական շարժումների, մասնավորապես պավլիկյանների նկատմամբ:
 26. Արտավազդ, Բյուզանդիայի ուզուրպատոր (բռնատիրող) կայսր (741-742): Յավանաբար Մամիկոնյան ընտանիքից: Նախապես Արմենիակների, ապա՝ Օպսիկիոն բանակաթեմերի գորավար, կյուրոպաղատ: Լևոն III-ի դստեր՝ Աննայի ամուսինը: Լևոն III-ի մահից հետո՝ հենվելով զինվորականության և հատկապես մեծ դիրք ունեցող հայ

ազնվականության վրա, ապստամբություն է բարձրացրել և գահը խլել Կոստանդին V-ից: Անաստասիոս պատրիարքի կողմից օծվել է կայսր: Դառնալով կայսր, Արտավագրն անմիջապես վերականգնել է պատկերների պաշտամունքը: Արտավագրի ապստամբությունը ճնշել է Կոստանդին V-ը, որի հրամանով էլ կուրացվել է (որդիների հետ միասին) և աքսորվել:

27. Գերմանոս, Բյուզանդիայի հոգևոր-եկեղեցական նշանավոր գործիչ, պատկերապաշտության կարկառուն ներկայացուցիչ: Կյուզիկոսի մետրոպոլիտ, Կ. Պոլսի պատրիարք (715-730): Կարգալով է արվել Լսոն III կայսեր կարգադրությամբ: Կ. Պոլսի ժողովի կողմից 754 թվականին Ենթարկվել է բանադրանքի:
28. Գևորգ Կիպրացի (VII դ. կես-VIII դ. սկիզբ), գոռող, եկեղեցական գործիչ: Պատկերապաշտության տեսաբան, «ՍԵ-Կուսակյաց ծեր Վանականի ուսմունքը սուրբ պատկերների մասին» աշխատության հեղինակ: 754 թվականին, Եկեղեցական ժողովի կողմից Ենթարկվել է բանադրանքի:
29. Լսոն IV Խազար, Բյուզանդիայի կայսր (775-780), մեղմ պատկերամարտության քաղաքականության կողմնակից: Արգելել է պատկերապաշտների հետապնդումներն ու հալածանքները:
30. Իրենե, Բյուզանդիայի կայսրուհի (797-802): Կոստանդին VI-ի խնամակալն ու կայսերակիցը: Պատկերապաշտության ջատագով: 787 թվականին հրավիրել է 2-րդ Նիկիական VII տիեզերական ժողովը, որտեղ վերականգնել է պատկերապաշտությունը: 797 թ. կուրացնելով որդուն՝ Կոստանդին VI-ին, բռնազավթել է գահը:

31. Խոսքը Բյուզանդիայի կայսր Կոստանդին VI-ի (780-797) մասին է: «Ծիրանածին» է կոչվել, քանզի ծնվել է Բյուզանդական արքունիքի «Ծիրանի» կոչված դահլիճում:
32. Տարասիոս, Նշանավոր հոգևոր-Եկեղեցական գործիչ, Կ. Պոլսի պատրիարք (784-806):
33. Նիկեփոր I, գենիկոնի լոգոթետ, պատրիկ: 802 թ. հոկտեմբերի 31-ին կատարելով պետական հեղաշրջում և գահընկեց անելով Իրենե կայսրուհուն՝ հոչակվել է կայսր (802-811):
34. Նիկեփոր պատրիարք, Եկեղեցական ու քաղաքական Նշանավոր գործիչ, պատմագիր: Կ. Պոլսի պատրիարք (806-815): 815 թ. Եկեղեցական ժողովի կողմից կարգալուծ է արվել և աքսորվել: Հեղինակ է «Համառոտ ժամանակագրություն» և 610-769 թթ. ժամանակահատվածի պատմական անցքերին նվիրված «Համառոտություն պատմության» (Breviarium) Երկասիրությունների:
35. Ստուդիոսի վանք, հոչակավոր վանական հաստատություն Կ. Պոլսի արևմտյան մասում Սամաթիայից հարավ: Կառուցել է Ստուդիոս պատրիկը՝ V դ. Երկրորդ կեսին:
36. Աթինգաններ, IXդ. սկզբներին Փոյուգիայում և Լիկաոնիայում տարածված աղանդավորական շարժում, որը ճնշեց Միքայել I-ը:
37. Վարդան, մականվանյալ «թուրք», Անատոլիկոն քանակաթեմի գորավար, մոնոստրատեգոս, Արևելքի գորքերի դոմեստիկոս, սպարապետ, պատրիկ, հավանաբար Մամիկոնյան ընտանիքից: 803 թ. հուլիսի 19-ին գավառական ազնվականությունն ու հայկական

- զինվորականության մի մասն ընդդիմացել են Նիկեփոր Ա-ի գահակալությանը և կայսր հոչակել Վարդանին: Սակայն Նիկեփոր Ա-ին հաջողվել է ինազանդեցնել Վարդանին, կուրացնել և աքսորել: Որոշ պատմաբաններ Վարդանին համարում են օրինական կայսր:
38. Միքայել I Ռանգարե (811-813), Նախապես կյուրոպաղատ: Նիկեփոր I կայսեր Պրոկոպիա դստեր ամուսինը, գահընկեց է արվել Լևոն V Յայկազնի կողմից և աքսորվել:
39. Խոսքը Լևոն V Յայկազն կայսեր (813-820) մասին է, մականվանյալ «առյուծ», «քամելեոն», «գազան»: Նախապես Անատոլիկոն բանակաթեսի զորավար, պատրիկ: Կայսր է հոչակվել բանակի կողմից 813թ. հուլիսի 11-ին: Վարել է ընդգծված պատկերամարտ քաղաքականություն: Ն. Ադոնցը Ենթադրում է, որ Լևոն V Յայկազնը սերում էր Արծրունիների նախարարական ընտանիքից (N.Adontz, Sur l'origine, p. 45-46):
40. Սմբատ, Լևոն V Յայկազնի ավագ որդին, թագաժառանգը, Վերանվանյալ Կոստանդին: Լևոն V-ի մյուս որդիներին անվանում էին Վասիլիոս, Գրիգոր, Թեոդոսիոս: Լևոն Յայկազնի գահընկեցությունից ու սպանությունից հետո նրա բոլոր որդիները Միքայել II Կակազի հրամանով աքսորվեցին Պրոտե կղզի, որտեղ վանական խուզելով՝ ներքինացրեցին:
41. Վանք հին Փոյուգիայում: 803 թ. այստեղ են այցելել Վարդան Թուրքը և նրա Ենթականեր Միքայել Կակազն ու Լևոն Յայկազնը: Վանականներից մեկն իբր թե կանխագուշակել է, թե Միքայելն ու Լևոնը գահ են բարձրանալու:

42. Թեոդոտոս Կապսիտերաս, Բյուզանդիայի պետական և Եկեղեցական գործիչ, սպաթարոկանդիդատ: Մելիսսենուների հայտնի ընտանիքից: Կ. Պոլսի պատրիարք (815-821):
43. Ն. Աղոնցի այս հաշվարկներում առկա է չափազանց էական մի վրիպում: Լևոն III Խսավրացին թագավորել է ոչ թե 33, այլ 23 տարի, քանզի 717 թվականից մինչև 740 թվականը անում է 23 տարի:
44. Հովհաննես Քերական, Բյուզանդիայի հայազգի ականավոր Եկեղեցական-պետական գործիչ: Մորոխարգամիոս ընտանիքից, որդին էր սկիաստես Բագրատի, Եղբայրը՝ Արշավիր պատրիկի, հորեղբայրը՝ Լևոն Մաթեմատիկոսի: Նախապես սինկելլոս, ապա՝ Կ. Պոլսի պատրիարք (837-843), մարտնչող պատկերամարտ: Կարգալույթ է արվել կայսրութիւն Թեոդորա Մամիկոնյանի կողմից և աքսորվել:
45. Նկատի ունի աստվածաշնչային Յանես մոգին. «Եւ ինչպէս Յանեսն ու Յամբրէսը հակառակուեցին Մովսէսին, այնպէս էլ սրանք հակառակում են ճշմարտութեանը. ապականուած մտքով մարդիկ, անպէտք՝ հաւատի մէջ» (տե՛ս Բ Տիմոք., Գ, 8):
46. Լեկանոմանտես, բառացիորեն նշանակում է տաշտագուշակ (համազոր է՝ բախտագուշակ, Վիուկ): Մարդ, որ տաշտակի կամ լականի մէջ գուշակություններ անելով կանխատեսում էր ապագան:
47. «Արդ, ո՞մ նմանեցրիք Տիրոջը, ո՞մ նման համարեցիք նրան: Միթէ կո՞ւզք է նա, որին կերտել է արուեստաւորը, եւ կամ ոսկերիչը, ծովելով ոսկին, պատել է նրան ոսկով՝

- պատկերի նմանութիւն ու կերպարանք տալով նրան» («Եսայի», գլ. 40, 18, 19):
48. Այսինքն՝ 787թ. գումարված 2-րդ Նիկիական VII տիեզերական ժողովի:
49. Թեռոսիա կայսրուիին դուստրն էր հայազգի քվեստոր Արշավիր պատրիկի: 807 թ. Նիկեփոր I կայսերն ընդդմադիր ուժերը խռովություն նյութելով՝ փորձեցին կայսր հռչակել Արշավիր պատրիկին: Խռովությունը բացահայտվեց, իսկ Արշավիր պատրիկը վանական խուզվելով՝ աքսրվեց Բյութանիա:
50. Ասեկրետար, նախապես գաղտնի ծառայության պաշտոնյա, հետագայում՝ կայսերական վարչության ծառայող:
51. Ակնարկում է Իրենե Աթենացի կայսրութուն:
52. Աստոնիոս I Կասսիմատուս, Կ.Պոլսի պատրիարք (821-837):
53. Թովմաս, խոսքը բյուզանդական զորավար՝ տումարին, թովմա Գագիրացու մասին է, որը 820 թվականին գլխավորեց ժողովրդական զանգվածների հուժկու ապստամբությունն ընդդեմ տիրապետողների: Հռչակվել է կայսր: Ապստամբությունը ճնշվել է 823 թ.՝ առանձնակի դաժանությամբ, իսկ Թովմա Գագիրացին էլ ենթարկվել է մահապատժի: Պատմագիրների մի մասը (Թեոփանեսի Շարունակող և այլք) նրան անվանում են «սլավոնածին», որի հիման վրա էլ որոշ ուսումնասիրողներ նրան համարում են սլավոն, մյուսները (Գենեսիոս և այլք) նրան համարում են հայ:
54. Նկատի ունի Կ. Պոլսի, Երուսաղեմի, Ալեքսանդրիայի և Անտիոքի պատրիարքներին:

55. Խոսքը Ակվիտանիայի թագավոր, ֆրանկների կայսր Լյուդովիկոս I Բարեպաշտի (781-840) մասին է:
56. Սրբապատկերի նկատմամբ այսօրինակ «Նյութապաշտ» մոտեցումը առհասարակ հատուկ էր ժողովողական գանգվածների ըմբռնումներին, որոնց համաձայն պատկերի ներկը օժտված է բուժող ներգործությամբ, տե՛ս Վ.Վ.Բայկով, *Византийская эстетика*, М., 1977, стр. 60.
57. Այդ ժամանակ Հոռոմի պապն էր Եվգելեոս II-ն (824-827):
58. Թեոփիլոս, Բյուզանդիայի կայսր (829-842): Ամորիական հարստության ներկայացուցիչ: Աշակերտել է Հովհաննես Քերականին: Վերջինիս ազդեցության ներքո վարել է շեշտված պատկերամարտ քաղաքականություն: Աչքի է ընկել պավլիկյան շարժման դեմ մղվող պայքարում:
59. Թեոդորա, Բյուզանդիայի հայազգի կայսրուհի (842-856): Կինը Թեոփիլոս կայսեր և մայրը Միքայել III-ի: Դուստրը Վիգլայի դրունգար Մարինոսի, քույրը Վարդ և Պետրոնաս Մամիկոնյանների: Ամուսնու մահից հետո դարձել է մանկահասակ Միքայել III-ի խնամակալը, սակայն ամբողջ իշխանությունը կենտրոնացրել է իր ձեռքում: 842թ. Վերականգնել է պատկերապաշտությունը: 856թ.՝ Վարդ Մամիկոնյանի ճնշման ներքո, հրաժարվել է իշխանությունից և մտել վանք, որտեղ էլ մահացել է 867թ.: Դասկում է հունական եկեղեցու սրբերի շարքը: Թեոդորա Մամիկոնյանի մասին մանրամասն տե՛ս Ն. Ադոնցի՝ «Մամիկոնյան իշխանութիւն բյուզանդական գահի վրա» ուսումնասիրությունը («Հայրենիք», ամսագիր, 1930, N5, էջ 71-79; N6, էջ 105-116; N7, էջ 81-90; N8, էջ 96-105;

- N10, էջ 92-108; Նաև՝ Ն. Ադոնց, Պատմական ուսումնասիրություններ, Փարիզ, 1948, էջ 354-451):
60. Թեոկտիստ (Ֆլորինա), Թեոդոր Մամիկոնյան կայսրուհու մայրը: Բյուզանդիայի պատմության մեջ առաջին կինն էր, որ արժանացել է «Զոստե պատրիկուլու» (այսինքն՝ «գոտեվորված պատրիկուլի») պատվատիտղոսին: Զոստե պատրիկուլին միակ տիկինն էր, որ պատրիկուլի էր իր բոլոր իրավունքներով (տե՛ս «Օտար աղբյուրները Դայաստանի և հայերի մասին», 15: «Բյուզանդական աղբյուրներ», Ե: Թեոփաննեսի Ծարունակող Թարգմանություն քնազրից, առաջարան և ծանոթագրություններ Դրաչ Բարթիկյանի, Երևան, 1990, էջ 309, ծան. 16):
61. Ս. Հեղինե (մոտ 250-330), Հռոմի Կոստանդին (Կոստանդիանոս) I Մեծ կայսեր մայրը: Որդու հետ մեծ դեր է խաղացել քրիստոնեությունը կայսրությունում պետական կրոն հռչակելու գործում: Նրան է վերագրվում Ս. Խաչի գյուտը, Դիսուս՝ Քրիստոսի ծննդավայր Բեթղեհեմի, Զիթենյաց լեռան Ս. Դամբարձման, Գեթսեմանի Ս. Աստվածածին Եկեղեցիների շինությունը, ինչպես նաև Երուսաղեմի Ս. Հարություն տաճարի հիմնարկեքը:
62. Թեոդորան ունեցել է յոթ օավակ հետևյալ հերթականությամբ՝ Կոստանտին, Մարիա (Մարիամ), Թեկի (Թեկիի), Աննա, Անաստասիա, Պուլխերիա, Միքայել:
63. Խոսքը թագաժառանգ Միքայելի մասին է, որն ընդամենը երեք տարեկան էր: Միքայել I Ա-ի Երկարատև թագավորության ընթացքում (842-867) Երկիրը կառավարում էր նախ մայրը, ապա՝ մորեղբայր Վարդ Մամիկոնյանը, իսկ կյանքի վերջին տարիներին՝ կեսար

- Վասիլ Հայկազնը: Սպանվեց վերջինիս կողմից կազմակերպված պալատական հեղաշրջման ժամանակ (867թ. սեպտեմբերի 23-ի լույս 24-ի գիշերը):
64. Մանուել Մամիկոնյան, Միքայել III-ի խնամակալը, Թեոդորա կայսրուհու հորեղբայրը: Սագիստրոս, պրոտոմագիստրոս, Արմենիակների և Անտոլիկոն բանակաթեմերի զորավար, պրոտոստրատոր, սխոլերի դոմեստիկոս, պատրիկ:
 65. Վարդ Մամիկոնյան, Միքայել III-ի խնամակալը, Թեոդորա կայսրուհու եղբայրը: Սխոլերի դոմեստիկոս, կյուրոպաղատ, լոգոթետ, պատրիկ, կեսար: 856 թ. կատարելով պետական հեղաշրջում՝ իշխանությունից հեռացրել է Թեոդորա կայսրուհուն, իսկ 857 թ. նրան փակել տվել վանքում: Վարդ Մամիկոնյանը տապալվեց Վասիլ Հայկազնի կողմից, որը նրան սպանեց 865 թ. ապրիլի 21-ին: Վարդ Մամիկոնյանի մասին մանրամասն տե՛ս Ն. Ադոնցի «Վարդ Մամիկոնյան» ուսումնասիրությունը («Հայրենիք», ամսագիր, 1930, N11, էջ 98-105; N 12, էջ 57-68; նաև՝ Ն. Ադոնց, Պատմական ուսումնասիրություններ, Փարիզ, 1948, էջ 320-353):
 66. Նկատի ունի Թեոդորայի մորը՝ Թեոկտիստին (Ֆլորինա), Եղբայրներին՝ Վարդ և Պետրոնաս Մամիկոնյաններին, Կալոմարիա (Մարիամ), Սոֆիա և Իրենե քույրերին:
 67. Միքայել III կայսեր խնամակալ Թեոկտիստոսն սպանվեց Վարդ Մամիկոնյանի կազմակերպած 856 թ. նոյեմբերի 20-ի պետական հեղաշրջման ժամանակ:
 68. Միքայել III-ն այդ ժամանակ ընդամենը չորս տարեկան էր:

69. Խոսքը Կ.Պոլսում իրավիրված եկեղեցական ժողովի մասին է, որը օրինականացրեց 787 թվականին գումարված 2-րդ Նիկիական VII տիեզերական ժողովը, նզովեց Փոքին և Նրան հեռացրեց պատրիարքական աթոռից, նզովքի Ենթարկեց նաև «դեռևս իրենց գոյությունը պահպանող պատկերամարտ հերետիկոսներին» (Թեոփանեսի Ծարունակող. Թարգմանությունը բնագրից, առաջաբան և ծանոթագրություններ Հրաչ Բարթիկյանի, Երևան, 1990, էջ 155):
70. Դայ Առաքելական եկեղեցին որդեգրեց ճշմարտությունը հայելացնող Միջին ուղին՝ պատկերահարգությունը, որին նվիրված է հետևյալ աշխատությունը՝ Ա. Սեդրակեան, Դայաստանեայց Եկեղեցու պատկերայարգութիւնը, մասն Ա. Ա. Պետերբուրգ, 1904:

**ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐԻ ԲԱՆԱԼԻ**

Acta Davidis=Acta Davidis, ed. Delehayl, In.: "Analecta Bollandiana", t. VIII, 1899.

Adontz, Sur L'origine=N. Adontz, Sur L'origine de Léon V, Empereur de Byzance, "Armeniaca", Zeitschrift für die Erforschung der Sprache und Kultur Armeniens. Herausgegeben von K. Roth, Leipzig, 1927, fasc. II, p. 1-10.

Cedr.=Georgius Cedrenus-Ioannis Skylitzae ope, ab Ioannis Skylitzae ope, ab Immanuele Bekkero suplétus et emendatus, tomus alter, Bonnae, 1838-1839.

Evangr., Hist. Eccles.= The Ecclesiastical History of Evagrius with the Scholia, ed. I. Bidez and L. Parmentier, London, 1898.

Eusebius=Eusebius, Historia Ecclesiastica. Loeb Classical Library.

Genes.= Genesii Regum, ex recognitione Caroli Lachmani, Bonnae, 1834.

Georg.Mon.=Georgii Monachi Vitae imperatorum recentiorum. In.: "Theophanes Continuatus", ex recognitioe Immanuelis Bekkeri, Bonnae, 1838.

Gelzer, Das Verhältniss=H.Gelzer, Das Verhältniss von Staat und Kirche in Byzanz, Historische Zeitschrift, N. F., 1, 1901.

Ignatii, Vita Niceph. Patr.=S.P.N. Ignatii archiepiscopi Constantinopolitani Vita sive certamen, I.P.Migne, Patrologia Graeca, t. 163.

Lebeau=Lebeau, Histoire du Bas-Empire. Nouvelle édition, par M. de Saint-Martin, t. XIII, Paris, 1833.

Leo Gram.=Leonis Grammatici Chronographia, ex recognitiōne Immanuelis Bekkeri, Bonnae, 1842.

Mansi=Sacrorum conciliorum Nova et amplissima collectio, ed. Ieannes Dominicus Mansi, t. 1-60, Paris, 1899-1927.

Migne=Patrologiae cursus completus, Series Graeca, ed. I.P.Migne, t. 1-166, Paris, 1857-1868.

Nicephori=Nicephori Opuscula Historica, ed. C.de Boor, Lipsiae, 1880.

I.B. Pitra, Spicilegium =I.B.Pitra Spicilegium Solemnense complectens sanctorum Patrum scriptorumque ecclesiasticorum anecdota hactenus opera, t. I, Parisiis.

Scriptor Incertus=Scriptor Incertus de Leone Armenio, Bonnae, 1832.

Sym. Mag.=Symeonis Magistri ac Logothetae Annales, In. "The ophanes Continuatus", Bonnae, 1838.

Theoph.=Theophanis Chronographia, recensuit Carolus de Boor, vol. I-II, Lipsiae, 1883-1885.

Theoph. Cont.=Theophanes Continuatus Chronographia, ex recognitione Immanuelis Bekkeri, Bonnae, 1838.

Vita Meth.= I.P. Migne, Patrologia Graeca, t.100, col. 1249.

Vita Michaelis Syncellis= „Известия Русского археологического института в Константинополе”, т. XI, 1906.

Vita Theod. Stud.=Vita et Conversio sancti patris nostri et confessoris Theodori praepositi Studitarum. Conscripta a Michaele Monacho, I.P.Migne, Patrologia Graeca, t. 99.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նիկողայոս Ադոնցի կրոնագիտական ժառանգությունը (Պ. Յ. Յովհաննիսյան)	5
1. Պատկերների խնդիրը.....	15
2. Պատկերամարտություն.....	34
3. Միքայել II Կակազի եկեղեցական քաղաքականությունը.....	50
4. Պատկերամարտության վախճանը.....	59
Ծանոթագրություններ.....	70
Գրականության հապավումների բանալի.....	85

Երևանի պետական համալսարան
Աստվածաբանության ֆակուլտետ

ԱՃԵՄՅԱՆ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ

Դ

Նիկողայոս Գևորգի Ադոնց

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ

Համակարգչային

ձևավորումը՝

Տ. Ժ. Ապիկյան

Երևանի պետական համալսարանի տպարան,

Երևան, Աբովյան 52